

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Є.Г. Бортников, Д.А. Люта

ТУРИСТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Готельно-ресторанна справа»
освітньо-професійної програми
«Готельно-ресторанна справа»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 9 від 27.04.2021 р.

Запоріжжя
2021

УДК: 338.48+911.3] (075.8)
Б 836

Бортников Є.Г., Люта Д.А. Туристичне країнознавство : конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Готельно-ресторанна справа» освітньо-професійної програми «Готельно-ресторанна справа». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 86 с.

У виданні подано лекційний матеріал курсу «Туристичне країнознавство». Викладено основні теоретико-методологічні засади туристичного країнознавства.

Запропоновано тестові завдання та контрольні питання для поглибленого вивчення тем. Рекомендовано основну та додаткову літературу для опрацювання. Ключові терміни та поняття наведено у термінологічному словнику.

Конспект лекцій запропонований для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму спеціальності «Готельно-ресторанна справа», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Готельно-ресторанна справа».

Рецензент

Ю.О. Коваленко, канд. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту

Відповідальний за випуск

Н.В. Маковецька, д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Лекція 1. Географічне положення країни.....	6
Лекція 2. Природа країни.....	15
Лекція 3. Народонаселення, раси, конфесії країни.....	23
Лекція 4. Історія країни.....	30
Лекція 5. Культура.....	38
Лекція 6. Політичні умови розвитку туризму.....	42
Лекція 7. Економіка й інфраструктура країни.....	48
Лекція 8. Територія й навколишнє середовище.....	54
Тести для контролю засвоєння знань.....	61
Термінологічний словник.....	68
Література.....	86

ВСТУП

Курс «Туристичне країнознавство» належить до обов'язкових дисциплін циклу професійної підготовки освітньої програми для здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Готельно-ресторанна справа» першого (бакалаврського) рівня Запорізького національного університету.

Необхідність вивчення цієї дисципліни обґрунтована сучасними тенденціями розвитку туристичної та готельно-ресторанної галузі.

Метою навчальної дисципліни «Туристичне країнознавство» є ознайомлення студентів закладів вищої освіти з основами теорії країнознавства в туризмі; вивчення основних термінів, понять, базових елементів комплексних країнознавчо-туристичних характеристик, їх сутності і функцій.

Основними завданнями дисципліни «Туристичне країнознавство» є: висвітлення теоретичних основ і методики вивчення географічного положення тієї чи іншої країни; характеристика природних умов та вплив цих умов на розвиток туризму; характеристика населення і народів країни, аналіз основних демографічних показників, особливостей розміщення населення, вивчення його етнічного і конфесійного складу, оцінка якості населення та інших питань.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Туристичне країнознавство» студент повинен:

знати:

- методичні основи вивчення географічного положення країни;
- властивості географічного положення країни;
- природу як умову розвитку туризму;
- методи аналізу рельєфу;
- методи вивчення клімату;
- туристське вивчення вод світового океану і суші;
- методи дослідження природних зон;
- методи дослідження рослинності;
- методи дослідження тваринного світу;
- методи складання характеристики народонаселення;
- методи вивчення народів;
- роль мови як елемента класифікації народів країни;
- загальні положення плану характеристики релігійного складу населення країни;
- методи туристського аналізу історії країни;
- питання потреб туристів в історичній інформації;
- країнознавчий підхід до вивчення ролі культури в туризмі;
- роль мови як компонента культури;
- роль релігії в сфері туризму;
- роль мистецтва як компонента культури;
- основні типи традицій;

- методи вивчення політичних умов розвитку туризму;

уміти:

- аналізувати економіку й інфраструктуру країни;
- розкривати особливості галузевого складу індустрії розваг;
- розкривати особливості галузевого складу індустрії спорту;
- складати характеристику деяких особливостей сучасного мистецтва;
- розробляти план туристської характеристики (міста) столиці;
- характеризувати туристську інфраструктуру;
- розробляти план туристської характеристики країни.

Основою змісту в комплексному країнознавстві є розкриття просторової організації країни як результату взаємодії її територіальних елементів суспільного і природного характеру, тобто вивчення взаємозв'язків, поєднання компонентів, комплексу всіх складових, тому головним завданням туристського вивчення стало створення зображення країни, яке стає можливим лише за умови виявлення специфічних особливостей поєднання, мозаїки, композиції всіх компонентів.

Лекція 1. Географічне положення країни

Мета вивчення теми – ознайомлення із загальними основами поняття «географічне положення» та характеристика його основних чинників, які впливають на розвиток туризму в країні.

План

1. Сутність поняття «географічне положення».
2. Основні види та властивості географічного положення країни.
3. Географічне положення, як умова розвитку туризму.

Перелік ключових термінів і понять: географічне положення, географічне середовище, країнознавство, туризм.

1. Сутність поняття «географічне положення»

Географічне положення – геопросторове відношення певного об'єкта до зовнішнього середовища, елементи якого мають або можуть мати на нього суттєвий вплив.

Географічне положення держави – це розміщення території, країни відносно інших об'єктів, територій, акваторій, країн.

Географічне положення – одна з фундаментальних категорій економічної і соціальної географії. Поняття «географічне положення», відоме у науці ще з ХУІІІ ст., особливе застосування знайшло в антропогеографії кінця ХІХ ст., коли німецький учений Ф. Ратцель почав застосовувати його для характеристики позиційних властивостей країни.

За умов глобалізації теорія географічного положення набуває статусу міждисциплінарної теорії, оскільки дає змогу бачити світ у всій його розмаїтості, зумовленій багатьма регіональними, державними і локальними особливостями.

Соціально-економічний простір є неоднорідним. Об'єкти просторово не збігаються з умовами, необхідними для їхнього існування в системі. Властивості соціально-економічного простору, які розкривають просторову розбіжність досліджуваного об'єкта і необхідних умов його існування (функціонування і розвитку), можуть бути визначені як географічне положення об'єкта.

Соціально-економічний простір є неоднорідним. Об'єкти просторово не збігаються з умовами, необхідними для їхнього існування в системі. Властивості соціально-економічного простору, які розкривають просторову розбіжність досліджуваного об'єкта і необхідних умов його існування (функціонування і розвитку), можуть бути визначені як географічне положення об'єкта.

Зовнішнє середовище через свої складові активно впливає на об'єкт, географічне положення якого визначається. Так само й сам об'єкт впливає на власне оточення.

В основі поняття «географічне положення» лежить категорія «відношення». Згідно з М. Баранським, економіко-географічне положення є відношенням будь-якого місця, району чи міста до об'єктів, які лежать поза ним та мають для нього те чи інше економічне значення.

Категорія «відношення», хоч і становить сутність географічного положення, саме вона створює основні методичні труднощі при його вивченні.

При вивченні географічного положення необхідно відштовхуватися від результатів впливу географічного положення на розвиток об'єкта. Ситуацію ускладнює те, що на зв'язки (економічні і позаекономічні) об'єкта впливає не тільки географічне положення.

Аналізуючи проблему, дослідник «зважує» реальні і потенційні відношення: реальні виявляє емпіричним шляхом, а серед потенційних виділяє ті, котрі можуть бути реалізовані (реально можливі зв'язки). Проте дослідник повинен встановлювати і теоретично можливі зв'язки. Таким чином, при аналізі географічного положення під відношеннями не можна розуміти тільки фактичні економічні та інші зв'язки. Повне і всебічне вивчення географічного положення передбачає врахування реальних, потенційних і теоретично можливих зв'язків.

Отже, географічне положення – це «адресність» географічного об'єкта, така його характеристика, що показує зв'язки з оточенням.

Є відмінність у термінах «географічне положення» і «місцеположення». Місцеположення вказує на локалізацію або належність, воно незмінне, прив'язане до одних координат. Географічне положення відбиває відношення в системі, воно при незмінних координатах об'єкта може змінюватися залежно від змін ситуації в навколишньому середовищі.

Для уточнення змісту поняття географічного положення варто наголосити на суттєвій розбіжності між географічним положенням і місцезнаходженням. Характеризуючи географічне положення, необхідно відповісти на запитання: відносно чого? Місцезнаходження об'єкта має інший зміст, який полягає у відповіді на запитання: де і частиною чого є? Отже, місцезнаходження розкриває локалізацію чи приналежність, тоді як положення відображає відносини в системі. З методологічної точки зору ці поняття слід розмежовувати.

Отже, вивчаючи географічне положення, слід з'ясувати, які об'єкти знаходяться поза межами об'єкта, а які всередині. Іншими словами, географічне положення характеризується взаємовідношенням об'єкта з його зовнішнім середовищем.

Основна ідея географічного положення як поняття полягає в розкритті територіального відношення:

- у фізико-географічному положенні – це відношення в географічній координатній сітці, в реальному фізико-географічному просторі з його природними зонами, областями, орографією, розподілом суші і моря тощо;

- в економіко-географічному положенні – це відношення до економічно значущих об'єктів;
- в соціально-географічному положенні – до соціально значущих об'єктів;
- у політико-географічному положенні – до політичних реалів, тобто фіксацію і прогнозування військових, міжнародних політичних, гео економічних, екологічних і культурологічних силових полів;
- в еколого-географічному положенні – до екологічно значущих об'єктів, зокрема до країн і регіонів, що визначають екологічну ситуацію, чи до країн і регіонів, на екологічний стан яких може впливати дана країна.

2. Основні види та властивості географічного положення країни

Одним із кількісних показників географічного положення є географічні координати об'єкта.

Географічні координати – величини, які визначають положення певної точки на місцевості (на плані чи на топографічній карті) відносно прийнятої системи координат. Система координат встановлює початкові (вихідні) точки поверхні або лінії відліку потрібних величин – початку відліку координат та одиниці їх обчислення.

На топографічних картах представлені система географічних координат та система плоских прямокутних координат. Система географічних координат (географічні координати) застосовується для визначення положення точок земної поверхні відносно екватора й початкового (нульового) меридіану.

Географічні координати передають горизонтальне (планове) положення точок. Але при роботі із топографічною картою необхідно знати і абсолютну висоту. Для забезпечення правильного положення об'єктів, що наносяться на карту, необхідно визначити географічну широту та географічну довготу й абсолютну висоту певної кількості точок, а положення всіх інших – відносно цих. Точки, закріплені на місцевості із точно встановленими плановими і висотними координатами, називають опорними пунктами, які поділяються на пункти планової основи та пункти висотної основи. Сукупність опорних пунктів дає опорну геодезичну мережу. Точність визначення координат опорних пунктів впливає на точність геодезичної основи карти.

Властивостями географічного положення є:

- детермінованість відношень об'єкта із зовнішніми об'єктами і системами;
- потенціальність – географічне положення є водночас і результатом попереднього розвитку об'єкта (міста, економічного району, держави тощо) і чинником його подальшого функціонування і розвитку;
- дистанційність – географічне положення є тим вигіднішим, чим ближча відстань розташування об'єктів, що взаємодіють.

Географічне положення є поняттям не лише містким і багатоаспектним, а й відносним. У першому випадку виділяють його декілька видів, зокрема природно-, екологічно-, соціально-, економіко- або політико-географічне положення. У другому – йдеться про його постійну трансформацію у просторі й

часі, одночасну присутність в оцінці нинішнього стану географічного положення, його минулого розвитку і чинники його подальшого функціонування

Поняття «географічне положення» містке і комплексне. Тож для глибшого розуміння географічного матеріалу виділяють кілька його складових (видів). Таким чином від загального географічного положення свого часу відокремилася поняття «економіко-географічне положення».

Економіко-географічне положення – це сукупність просторових зв'язків певного економічного об'єкта (країни, району, міста, підприємства) з іншими об'єктами, що знаходяться поза його межами (транспортними шляхами, родовищами корисних копалин, промисловими базами тощо), взаємодія з якими для нього істотна нині чи буде такою у майбутньому.

Суспільно-географічне положення певного об'єкту є сукупністю важливих для його функціонування просторових відношень до інших суспільно-географічних об'єктів або ознак.

Політико-географічне, транспортно-географічне, економіко-географічне у вузькому розумінні (або сусідське), еколого-географічне та інші види положення, по суті, ввійшли до складу суспільно-географічного положення як його складові частини. Отже, наведемо нижче ще визначення тих видів суспільно-географічного положення, які у ХХІ столітті отримали й «власне життя».

Політико-географічне (геополітичне) положення – сукупність геопросторових відношень країни до політичних даностей світосистеми, які мають на неї вплив. Іншими словами – це місце країн на політичній карті світу, віддаленість від економічних центрів і транспортних осей інтеграційних угруповань, участь у військово-політичних і політико-економічних організаціях, у міжнародних потоках товарів, капіталів, людей, інформації. Важливе стратегічне значення також має розташування зовнішніх джерел сировини і продовольства, їх віддаленість та різноманітність (диверсифікація) тощо.

Еколого-географічне положення – сукупність просторових зв'язків певного географічного об'єкту в системі екологічно активно діючих компонентів довкілля (як природних, так і антропогенних), близькість чи віддаленість від зон екологічного лиха.

Для країнознавства визначальну роль відіграє поняття політико-географічного положення держави. Це розміщення її на політичній карті світу, материка чи окремого регіону у взаємодії з політичними реаліями, які так чи інакше не неї впливають. При цьому політика розуміється як діяльність, спрямована на перемогу в боротьбі за власні інтереси. Вона може бути державною, певної організації чи окремої людини.

У просторово-територіальному сенсі можна виокремити глобальне, регіональне і локально-сусідське політико-географічне положення країн. Глобальне положення є місцем тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і відносин з іншими державами нашої планети.

Регіональне політико-географічне положення включає розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону. Локально-сусідське політико-географічне положення – це розміщення країни в оточенні держав-сусідів і взаємодія з ними. Його оцінка є дослідженням складної історії протистоянь і партнерства. Вона дуже динамічна. На цьому рівні здійснюється реальний аналіз всіх видів відносин і взаємозв'язків між окремими державами і міждержавними інтеграційними утвореннями.

3. Географічне положення, як умова розвитку туризму

Географічні фактори, до яких належать відстань, транспортна доступність, цінність рекреаційних ресурсів, сезонність тощо, відіграють важливу роль у виборі маршруту поїздки, впливають на вартість подорожі, а також на економічну ефективність галузі загалом.

Географічні фактори, які впливають на міжнародний туризм, можна поділити на дві основні групи: фізико-географічні фактори та економіко-географічні фактори.

Розвитку міжнародного туризму в тому чи іншому регіоні світу сприяють фізико-географічні фактори, або природні умови. До них належать природно-рекреаційні ресурси, тобто ресурси, які забезпечують відпочинок і відновлення здоров'я та працездатності людини, а також естетичні ресурси – комплекс природних факторів, які позитивно впливають на духовний стан людей. Серед природно-рекреаційних, естетичних та інших видів туристичних ресурсів велике значення для туризму мають ландшафт, клімат, рослинний і тваринний світ, водні ресурси, рельєф.

Ландшафт – природний географічний комплекс, який визначається як:

- 1) сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних предметів і явищ природи, які історично утворюють фізико-географічний комплекс чи низку комплексів;
- 2) природний комплекс, у якому всі основні компоненти (рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинний і тваринний світ) перебувають у складній взаємодії, утворюючи за умовами розвитку єдину систему.

Клімат – багаторічний режим погоди у визначеній місцевості, який характеризується закономірною послідовністю метеорологічних процесів.

Флора – це історично сформована на певній території (акваторії) сукупність усіх видів рослин. Наприклад, найбільшою розмаїтістю флори характеризується Амазонська низовина (понад 50 тис. видів рослин). Рослинність, зокрема лісові ресурси, дуже важливий фізико-географічний фактор у туризмі.

Фауна – це історично сформована сукупність усіх видів тварин визначеної території (акваторії).

Водні ресурси – це води Світового океану (океани, моря), ріки, озера, льодовики. Велике значення для розвитку туризму мають гідромінеральні ресурси (мінеральні води та їхні джерела), термальні води, які є важливим фактором розвитку рекреаційного туризму.

Мінеральні води – це підземні (рідше поверхневі) води, які характеризуються підвищеним умістом біологічно активних мінеральних компонентів і володіють специфічними фізико-хімічними властивостями. На земну поверхню вони виходять як мінеральні джерела. Залежно від хімічного складу і фізичних властивостей мінеральні води використовують як лікувальний засіб.

Термальні води – підземні води з температурою вище + 20 °С. Свою назву вони отримали від розташованого на о. Сицилія селища Терми. Саме там уперше такі води почали застосовувати для лікування.

Рельєф – це сукупність нерівностей земної поверхні – рівнини, плоскогір'я, гірські системи, низовини тощо. Найпривабливішими для туристів з усього світу є гірські території, зокрема Альпійські території Швейцарії, Австрії, Франції, Італії, американські Кордильєри, гірські райони Скандинавських країн, Карпати та ін.

В Іспанії найбільш мальовничим є район Коста-Брава, розташований у підніжжі Піренеїв, в Ізраїлі – північ країни, в Австрії – район Зальцбурга.

Але оцінюючи місцевості зі складним рельєфом, варто враховувати, що на розвиток туризму впливатимуть, з одного боку, труднощі, пов'язані з прокладанням автомобільних чи залізничних доріг та створенням інфраструктури, з іншого – окупність додаткових витрат.

Звичайно, регіони з гористою поверхнею красивіші, скажімо, за рівнинні. Але своя принадливість є й у тундрі, й у пустелі. Гірський рельєф, крім зовнішньої привабливості, має значні рекреаційні ресурси: чисте гірське повітря, інтенсивне ультрафіолетове випромінювання, можливості для організації різних видів гірського туризму, багаті джерела з мінеральною водою, які можна використовувати цілий рік.

Останніми десятиліттями великої популярності набули зимові види спорту в гористих місцевостях, збудовано багато гірськолижних центрів. Всесвітньої слави набули альпійські курорти у Швейцарії, Франції, Австрії, Німеччині, Італії, Чехії. Однак нещодавно через глобальне потепління перед європейськими гірськолижними курортами постала серйозна проблема: там, де гори невисокі, снігу у достатній для занять зимовими видами спорту кількості випадає тільки під кінець гірськолижного сезону, тому багато готелів у цьому регіоні зазнають великих збитків.

Але ж гори приваблюють туристів і влітку, а розташовані в горах озера дають можливість займатися водними видами спорту. Варто пригадати, що в гористих місцевостях спочатку з'явилися кліматичні, або лікувальні, курорти, а потім, значно пізніше, на їхній базі сформувалися гірськолижні.

У таких регіонах, як правило, водиться багато різних видів тварин, що сприяє розвитку спортивного полювання та рибальства.

Важливу роль відіграє географічне положення району чи країни. Факторами, які характеризують придатність географічного положення країни чи району (регіону) для розвитку туризму, є:

- положення країни чи району (регіону) відносно основних постачальників туристів;
- знаходження країни, району (регіону) на важливих транзитних шляхах;
- віддаленість чи близькість до «гарячих точок» планети;
- положення відносно країн, районів (регіонів) – конкурентів щодо прийому туристів.

Однак із розвитком авіатранспорту навіть найвіддаленіші регіони планети стали доступними для туристів.

Ще один важливий фізико-географічний фактор, який впливає на розвиток туризму в регіоні – погодно-кліматичні умови. Якщо район славиться нестійким кліматом, частими змінами погоди, стихійними лихами, про повноцінне його використання як туристичного центру не варто й говорити. Проте курортні райони Великої Британії, таких країн Балтії, як Естонія (Пярну), Латвія (Юрмала), балтійські курорти Німеччини, незважаючи на дуже нестійку погоду, мають незмінний багаторічний успіх.

Основні туристичні регіони розташовані в зонах помірного клімату обох півкуль, на островах спекотного пояса, де високу температуру повітря зрівноважують морські вітри. Проте останніми роками шириться пропаганда про шкідливість для здоров'я людини засмаги, сонця тощо, через що попит європейських туристів на послуги готелів у південних регіонах (Ізраїль, Туреччина, Єгипет та ін.) у спекотні місяці знижується і водночас зростає попит у регіонах із більш спокійним і менш жарким кліматом. Зокрема, спостерігається зростання попиту на турпослуги у районах австрійських і баварських альпійських озер, у прибалтійському регіоні.

Залишається сталим попит на екзотичні місця відпочинку. До вже традиційних для туристів островів Балі (Індонезія), Гаваї, Сейшели, Мальдіви додалася, наприклад, Антарктида, про яку ще кілька років тому не можна було навіть мріяти. Тепер уже нікого не можна здивувати подорожжю на Аляску чи в Гренландію.

Як правило, туристи з північних країн прагнуть відпочити на півдні. Німці переважно ділять свою відпустку на дві частини, одну з яких проводять на німецьких чи австрійських курортах, іншу – десь на півдні, наприклад, у Туреччині чи Іспанії. Хоча трапляються і парадокси: французи відпочивають не на своєму Лазурному узбережжі, а їдуть на Коста-Дорада чи Коста-Брава в Іспанію, що багато в чому визначається ціною турів. Ізраїльтяни надають перевагу відпочинку на Лазурному узбережжі, наприклад, у Ніцці, Канні; німці їдуть на курорти Іспанії, Італії, Франції, Греції.

Погодно-кліматичні умови різних регіонів змінюються залежно від пори року, сезону, що суттєво впливає на міжнародний туризм. За інтенсивністю туризм поділяють на постійний і сезонний. Постійний туризм характерний для районів і населених пунктів, які туристи рівномірно відвідують упродовж року, а сезонний туризм пов'язаний з порою року (влітку чи взимку).

Водні ресурси планети – моря, океани, ріки, озера – є не лише зручними шляхами й окрасою ландшафту, а й популярними об'єктами туризму. Попит на

круїзні подорожі залишається стабільним десятки років. Дедалі більшого поширення набуває таласотерапія (гр. *thalassa* – море + терапія) – це оздоровлення і лікування за допомогою морської води. Якщо на узбережжі моря, ріки, озера чи океану є зручні пляжі, а вода поблизу берега добре прогрівається, це сприяє створенню курортів. Відомими курортними регіонами є Французька й Італійська Рив'єра, Канарські, Балеарські, Багамські острови та багато інших.

Фахівець із міжнародного туризму повинен вміти здійснити комплексну географічну оцінку району чи регіону. Наприклад, комплексна географічна оцінка приморських пляжних зон передбачає вивчення:

- особливостей мікроклімату;
- характеру узбережних ділянок моря (температурних умов, глибини, припливів і відливів, течій, цілющих властивостей і стану води, наявності у воді хижаків, рельєфу дна та ін.);
- специфічних характеристик пляжів (крутості й експозиції схилів відносно ранкового сонця, якості піску чи гальки, там, де немає піску, мальовничості узбережжя);
- транспортних зв'язків;
- визначних пам'яток;
- готельного та ресторанного фонду.

Останніми роками як фізико-географічний фактор розвитку туризму все більшого значення набувають ріки й озера. Крім окраси ландшафту, створення сприятливого мікроклімату, забезпечення курортів і туристичних центрів прісною водою, вони дають можливість розвивати водні види туризму і спорту. Найбільш популярні райони і курорти річкового та приозерного туризму знаходяться у Швейцарії, Австрії, Німеччині, Угорщині. На жаль, через забруднення Дунаю втратив свою колишню привабливість круїз цією річкою. Менш популярним став також Рейн. На цих ріках почастишали повені.

На розвиток туризму суттєво впливають ліси. Вони не лише прикрашають ландшафт, а й слугують оздоровчим фактором при лікуванні стресів, захворювань верхніх дихальних шляхів та ін. Лісова тиша сприятливо діє на психіку людини. Ліс стимулює творчі можливості, активно впливає на емоційну сферу, відновлює порушену рівновагу між людиною та довкіллям. Різновидами цього фактора є парки, сквери, ботанічні сади. Так, безліч туристів відвідують свято квітів у Голландії чи свято паркового мистецтва у Великій Британії.

Також стали популярними подорожі, які передбачають знайомство з тваринним і рослинним світом відвідуюваної країни. Це поїздки в національні парки, заповідники і відкриті для полювання зони країн Африки. Великим попитом користуються спеціалізовані тури на сафарі в Кенію, Танзанію чи ПАР. Слово "сафарі" не є синонімом слова "полювання". Насамперед, це подорож до національних парків з унікальною живою природою, таких як знаменитий парк біблійної природи Ейн-Букек в Ізраїлі, парк папуг і парк метеликів на Канарських островах, ботанічний сад і парк папуг на Мадейрі,

природні парки Таїланду, в яких можна "поспілкуватися" з папугами, мавпами, леопардами, слонами. Практично всі туристи, які приїжджають у Берлін, відвідують зоопарк, в якому тварини живуть не в клітках, а в просторих вольєрах, що імітують природні умови. Світовими центрами такого виду туризму є США, Канада, країни Африки та Австралії.

Дуже важливий фізико-географічний фактор – цілющі джерела. Історично склалося так, що в місцях, де є такі джерела, розташовані найбільш відомі й фешенебельні курорти, наприклад, Баден-Баден і Вісбаден у Німеччині, Карлові Вари і Маріанське-Лазне в Чехії, Віші у Франції. Мода на відпочинок і лікування на водах сформувалася ще у XIX ст. На початку XXI ст. спостерігається зростання інтересу до відвідування курортів, розташованих у місцевостях, що володіють природними ресурсами.

Оцінка придатності країни, регіону, району для розвитку міжнародного туризму значною мірою залежить від економіко-географічних факторів.

Економіко-географічне положення країни (регіону, району) – наближеність чи віддаленість відносно туристичних ринків та інших основних туристичних регіонів світу, а також сусідство з іншими країнами регіону з позиції транспортних можливостей чи конкурентних переваг.

Загальноекономічний рівень країни (регіону, району), які приймають гостей, а також тих країн (регіонів, районів), що є основними постачальниками туристів, наприклад, оцінюється на підставі доходів населення.

Ступінь розвитку внутрішнього туризму. Що краще розвинений внутрішній туризм, то сприятливішими є умови для розвитку міжнародного туризму. Насамперед, це свідчить про існування як базових матеріальних передумов для створення туристичної інфраструктури, так і популярних об'єктів, зон, пам'ятників, які впливають на ухвалення рішення при виборі видів і форм туризму.

Ступінь урбанізації, тобто рівень зосередження промисловості й населення у великих містах. Найбільш густонаселеним містом Європи є Барселона – 700 осіб/га, а найбільшим за чисельністю населення в світі є Мехіко – 19 млн осіб. Для географії туризму важливим є поняття "урбанізація природи", яке означає перетворення природних ландшафтів у штучні під впливом міської забудови, негативним наслідком чого є і масове забруднення навколишнього середовища.

Наявність транспортної і соціальної інфраструктури, наприклад, транзитні можливості.

Рівень індустрії туризму і досвід його організації. Забезпеченість туристичної галузі трудовими ресурсами та рівень обслуговування – оцінюються загальна і потенційна чисельність трудових ресурсів туристичної галузі, а також чисельність кваліфікованих кадрів і рівень їхньої підготовки, можливості країни (регіону, району) щодо підготовки кадрів для обслуговування туристів та економічна доцільність наймання і забезпечення обслуговуючим персоналом зони туризму з інших регіонів.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке географічне положення?
2. Які категорії географічного положення виділяють в країнознавстві?
3. У чому полягає вплив географічного положення на туризм?
4. Які існують види та властивості географічного положення?
5. Розкрити сутність понять «країнознавство» і «туризм».
6. Яка сутність географічного середовища?

Лекція 2. Природа країни

Мета вивчення теми – ознайомлення з природними ресурсами країни та їх значення в системі туристичного розвитку країни.

План

1. Загальна характеристика природних ресурсів.
2. Методичні основи оцінки природи в країнознавстві.
3. Природні ресурси як умова розвитку туризму.

Перелік ключових термінів і понять: рельєф, природні ресурси, країнознавство, природа, флора і фауна, природокористування.

1. Загальна характеристика природних ресурсів

Основним компонентом природи будь-якої країни є рельєф.

Рельєф – це сукупність усіх нерівностей земної поверхні, що називаються «формами рельєфу». Їх розрізняють за розмірами, будовою, походженням тощо. За розмірами виділяють найбільші, великі, середні і дрібні (малі) форми рельєфу. Найбільші – це материки й океанічні западини, великі – гори і рівнини, середні і малі – пагорби, яри, дюни та ін.

Розмір і розміщення великих і найбільших форм рельєфу залежать від віку, будови і розміщення великих тектонічних структур, тобто ділянок земної кори.

Рівнини розташовані на платформах, а в підніжжях гір лежать геосинклінали (складчасті області).

Платформа – це великі малорухомі і слабо розчленовані ділянки земної кори. Геосинклінали – великі рухомі і сильно розчленовані ділянки земної кори.

Гори (гірські країни, гірські системи) – великі, високо підняті і сильно розчленовані ділянки земної поверхні. Вони утворюються від взаємодії внутрішніх і зовнішніх процесів. За походженням гори поділяють на дві групи: 1) вулканічні і 2) тектонічні.

Гірські хребти – лінійно витягнуті підняття з чітко вираженими схилами і гребенем. Зниження між окремими частинами гірського хребта називаються

сідловинами, найнижчі і найширші з них використовуються як перевали. Перетин двох чи декількох гірських хребтів називається гірським вузлом.

Гірські країни складаються з декількох гірських хребтів і міжгірських долин і улоговин, які їх розділяють.

Нагір'я – це велике гірське підняття з єдиною складчастою основою.

Гори тектонічного походження поділяються на складчасті, складчасто-глибові і глибово-складчасті. Залежно від часу виникнення (за віком) гори поділяють на молоді, середні і старі. Це яскраво проявляється в різниці висоти гір: найвищі (понад 2000 м) – це молоді й омолоджені; середні за висотою (1000 - 2000 м) – це середні і за віком; а старі гори – низькі (до 1000 м), сильно зруйновані. Проте досить часто трапляються винятки. Визначити приблизний вік гір досить легко за тектонічною картою. Молоді гори, як правило – складчасті, середні і старі – складчасто-глибові і глибово-складчасті. Морфоструктура включає склад і характер простягання гірських хребтів, їх взаєморозташування і висоту.

Морфоскульптура включає характер вершин (гребнеподібні, шпилясті, округлі, плоскі тощо), схилів (пологі, круті, стрімкі), міжгірських улоговин і перевалів (сідловин і гірських проходів), печер.

З внутрішніми (ендогенними) процесами, до яких належать повільні коливання, землетруси і вулканізм, пов'язані не тільки виникнення найзначніших форм рельєфу, а й постійні зміни земної поверхні. Повільні коливальні рухи відбуваються всюди і постійно. Землетруси – це різкі, значні коливання, часто зі зсувами земної поверхні. Сила землетрусів вимірюється в балах. Землетруси найчастіше виникають у молодих складчастих горах.

Вулканізм – це виверження магми (лави), води, що кипить, чи бруду на поверхню. Два останніх види вулканів називаються відповідно гейзерами і грязьовими вулканами.

Рівнини також різняться висотою і віком. В основі більшості рівнин лежать платформи. Вік платформи впливає на висоту і вік рівнини. Молодим платформам (плитам) відповідають звичайно молоді рівнини (до 200 м) – це низовини; середнім за віком платформам відповідають середні за віком рівнини (до 500 м) – це височини; древнім платформам відповідають найстарші і високі рівнини (понад 500 м) – це плоскогір'я.

Плато – це високі, рівні чи слабозречленовані ділянки рівнин, нагір'їв і гір, в основі яких лежать виступи кристалічного фундаменту. Найчастіше плато трапляються на плоскогір'ях. Походження і вік рівнин також можна визначити за тектонічною картою. Молоді рівнини складені переважно м'якими, пухкими осадовими породами (піски, глини, солі, вапняки тощо). На старих рівнинах переважають метаморфічні і магматичні гірські породи (сланці, конгломерати, пісковики, граніти, гнейси та ін.). На височинах трапляються метаморфічні й осадові породи, а магматичні значно рідше.

Середні і малі форми рельєфу формуються під впливом зовнішніх (екзогенних) процесів, до яких належать вивітрювання (ерозія, абразія та ін.), денудація та ін.

Вивітрювання – це сукупність зовнішніх природних процесів, які спричиняють руйнування гірських порід. Розрізняють два основних види вивітрювання – це фізичне і хімічне, які є наслідком діяльності наземних вод, льодовиків, вітру, підземних вод, прибійної хвилі на морських узбережжях тощо. Під дією води утворюються такі ерозійні форми рельєфу, як яри, балки, річкові долини, дельти рік й алювіальні рівнини. Внаслідок діяльності давніх льодовиків утворилися озерні улоговини, моренні гряди і пагорби, моренні (льодовикові) і водно-льодовикові (зандрові) рівнини. Під дією сучасних гірських льодовиків утворюються карі, трюги, цирки тощо. Під дією вітру утворюються бархани, дюни, останці, печери та ін. Під дією прибійної хвилі утворюються абразійні рівнини на морських узбережжях, часто складені морським піском чи галькою. Під дією підземних вод утворюються карстові форми рельєфу: лійки, колодязі, печери (зі сталактитами і сталагмітами).

Денудація – це сукупність процесів руйнування гірських порід водою, вітром, льодовиками тощо і перенесення продуктів руйнування до нижчих ділянок (рівнів) земної поверхні.

Середні і малі форми рельєфу сформовані, переважно, осадовими гірськими породами, за винятком останців.

2. Методичні основи оцінки природи в країнознавстві

Природа впливає на побут і духовне життя людей, а духовне життя людей, впливає на природу країни. Природа диктує певні параметри розвитку суспільства, а суспільство, розвиваючись, дедалі більше залежить від природи тому, що стикається з нею багатьма сторонами своєї діяльності, усе більше природних компонентів і властивостей залучає у свою діяльність і не може без них розвивати економіку. Первісна людина, наприклад, не залежала від запасів вугілля, урану, рідкісних металів, перед нею не стояли проблеми чистоти повітря, радіації. Суспільство і освоює середовище, і пристосовується до нього. При цьому аксіома полягає в тому, що взаємодія суспільства і природи не буває прямою, а змінюється через спосіб виробництва. І хоча роль природно-сировинного фактора при розміщенні підприємств традиційних галузей промисловості загалом слабшає, однак роль природного середовища зростає при розміщенні галузей новітніх технологій, чутливих до забруднення середовища.

У країнознавстві існує своя методика врахування природних чинників. Специфіка обліку результатів поелементних і покомпонентних оцінок природи, отриманих приватними географічними і негеографічними науками, полягає в пошуку узагальнених, синтетичних показників. Спробуємо проілюструвати це на прикладах.

Рельєф для країнознавця відіграє надзвичайно велику роль у господарському житті і розселенні. Без гіпсометричної і геоморфологічної карт практично не можна вивчати країну. При цьому абсолютні і відносні висоти варто аналізувати окремо. Для господарських процесів найчастіше більше значення мають відносні висоти.

Корисні копалини – це одна з основ розвитку і розміщення продуктивних сил країни. Рівень розробки цього виду оцінки є дуже високим. Для країнознавця важливими є особливості географії корисних копалин, зумовлені переважно тектонічною будовою території. При цьому оцінюються характер і структура їхніх територіальних поєднань і територіальна концентрація (зосередженість). При оцінці запасів корисних копалин (за всіма категоріями оцінки) враховуються:

- економічна політика держави відносно їхнього використання, яка також залежить від обсягів цих запасів;
- якість корисних копалин;
- умови експлуатації, які характеризуються особливостями залягання й економіко-географічним положенням.

Щоб виявити зв'язки між природно-ресурсною базою і територіальною структурою продуктивних сил, необхідно знати не тільки технологію, а й економіку видобутку і переробки корисних копалин. Залежно від економічних особливостей експлуатації родовищ окремих видів сировини і їх переробки змінюються методичні прийоми оцінки корисних копалин.

При оцінці водних і кліматичних ресурсів головну роль у країнознавстві відіграють балансові методи, зокрема методи оцінки балансу вологи і тепла, які визначають багато інших зональних компонентів природи, агрокліматичні умови країни.

Забезпеченість теплом і вологою характеризують такі показники, як сума ефективних температур – це характеристика теплового режиму за будь-який період. Її отримують шляхом сумування середніх добових температур цього періоду.

У 1735 р. французький натураліст Р. Реомюр за допомогою польових спостережень встановив, що сума середньодобових температур пов'язана з часом дозрівання сільськогосподарських культур, тому на півдні одні і ті ж культури дозрівають раніше, ніж на півночі. Цей показник використовується в агровиробничих оцінках. Наприклад, сума температур за вегетаційний період для вирощування винограду становить 2500-2800 С, а для льону – 1500-1700 С.

При вивченні гідрографічної сітки в країнознавстві не лише враховуються показники гідроенергетичного потенціалу, судноплавності, можливості використання вод для зрошення та іригації, а й оцінюється історична і сучасна роль гідрографічної сітки у формуванні територіальної структури країни.

Земельні ресурси належать до комплексних ресурсів країни і характеризуються площею, якістю ґрунтів, кліматичними умовами, рельєфом, гідрологічним режимом, рослинністю тощо. Земельні ресурси – це просторовий базис для розміщення господарських об'єктів, розселення населення – є головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарствах, де використовується основна виробнича властивість землі – родючість.

Ще в середині ХХ ст. економісти-аграрники сформулювали важливі методичні положення щодо оцінки земельних ресурсів, в яких послідовно

враховувалися такі природні умови, як інтенсивність сонячної радіації, вологість, геоморфологічні умови, агровиробничі властивості ґрунтів та ін.

Послідовність визначення територіальних одиниць для оцінки приблизно є такою:

- 1) теплові пояси виділяються за сумою температур;
- 2) всередині поясів виділяються зони зволоження за коефіцієнтами зволоження;
- 3) всередині зон виділяються провінції за коефіцієнтами континентальності.

При оцінці біологічної групи ресурсів у країнознавстві важливо спиратися на екологічні принципи. Так, не можна розглядати ліс лише як джерело сировини для лісової і деревообробної промисловості, оскільки роль лісу не вичерпується сировинними функціями. Велику соціально-економічну значущість мають так звані ландшафтотворчі (кліматичні, водоохоронні, ґрунтозахисні та ін.) і соціальні (рекреаційні, естетичні) функції ресурсів. Особливо важливими вони є для районів з високим рівнем освоєння й заселення. Біотичну складову біологічної групи ресурсів у країнознавстві слід розглядати як стабілізуючий початок у геосистемі (природний), яка забезпечує стійкий розвиток усєї цієї системи.

Для країнознавства надзвичайно важливий комплексний підхід до оцінки природних умов і ресурсів на територіальній основі, згідно з яким, по-перше, слід враховувати межі можливого використання ресурсів (їхню ємність), перевищення яких призводить до втрати здатності природних комплексів до відновлення і до втрати відновлюваних ресурсів; по-друге, оцінка повинна враховувати функції природних комплексів, які формують середовище, бо без цього неможливим є їхнє розумне використання: одержання економічного ефекту за обов'язкового збереження якостей навколишнього середовища, оптимальних для життя і господарювання теперішнього і майбутнього поколінь.

Отже, під раціональним природокористуванням розуміється єдність економічної, соціальної й екологічної ефективності. Вивчення досвіду зарубіжних країн – одне з основних завдань географічного країнознавства.

Підходи до природокористування залежать від моделі економіки країни. Нетоварна економіка, в якій не діє закон вартості і немає плати за природні ресурси, призводить до волонтаризму у відносинах з природою. Природа країни руйнується, а природні ресурси використовуються по-хижацьки.

Умовно можна виділити дві протилежні моделі економіки: інтенсивну й екстенсивну.

За умов екстенсивної економіки технологічний розвиток переважно йде шляхом нарощування потужності агрегатів, технологічних ліній, транспортних засобів, а також збільшення обсягів перероблених за одиницю часу сировини та напівфабрикатів. Удосконалення технологій призвело до формування ресурсоємної моделі економічного розвитку. Як наслідок сформувалася відповідна модель територіальної структури господарства, що полягає в

стягуванні до центрів переробної промисловості величезних обсягів сировини і палива.

На шляху такого тупикового розвитку рано чи пізно з'являються ресурсні й екологічні обмеження. До господарського використання залучаються нові території, з'являється дефіцит капітальних вкладень, збільшуються обсяги незавершеного будівництва.

Стара модель вичерпує свої можливості. На новому витку науково-технічної революції з'явилося нове покоління обробної техніки, зокрема інформаційні технології, освоєні нові ресурсощадні технології. Зміна технологій спричинила появу нової моделі інтенсивної економіки.

Інтенсивна модель економіки дає змогу зберігати ресурси, забезпечує економічне зростання, піклується про навколишнє середовище. Для країн, де запаси мінеральної і деревної сировини, палива й енергії є одним з головних джерел виробництва продукції в базових галузях промисловості, надзвичайно важливою є проблема переходу до ресурсокористування інтенсивного типу, за якого повинен знижуватися видобуток первинних природних ресурсів, зменшуватися їхні втрати на всіх стадіях від видобутку до споживання.

Інтенсивне ресурсокористування призводить до зміни відносин у системі «потреба - виробництво - природні ресурси». Якщо за екстенсивної економіки потреба в тій чи іншій продукції визначала необхідність і масштаби освоєння природних ресурсів, то за інтенсивної їхній стан і можливості освоєння самі повинні впливати на формування цієї потреби. Тобто йдеться про природно-ресурсну політику країни, яка дає змогу мінімізувати суспільну потребу в природних ресурсах.

Перш ніж перейти до вивчення окремих компонентів природи країни, потрібно охарактеризувати загальну фізико-географічну структуру країни (така структура виділяється умовно) – зональність, вертикальну поясність, ландшафтне районування, яка впливає на окремі компоненти.

Зворотний шлях – це від часткового до загального – у країнознавчих дослідженнях має менше значення. При цьому особливу роль відіграє цілеспрямоване дослідження контрастності фізико-географічних умов і територіальної диференціації ресурсного потенціалу, що помітно впливає на географічний поділ праці, на територіальну структуру природних ресурсів країни як однієї з підструктур її господарства.

3. Природні ресурси як умова розвитку туризму

Природні ресурси, як і географічні, завжди були основою розвитку туризму. Природні ресурси виконують численні функції; однією з найважливіших є можливість їхнього використання як засобу відновлення фізичних і духовних сил людини. Природні туристичні ресурси варто розглядати як ресурси, що активно використовуються для збереження чи підтримки здоров'я індивідуума. До них можна віднести як окремі компоненти природи, так і весь природний комплекс.

Усі природні ресурси оцінюють залежно від їх рекреаційного або туристичного потенціалу. Однак ступінь використання природних ресурсів може бути різним і залежить переважно від спеціалізації регіону.

При класифікації природних ресурсів доцільно враховувати як їх природне походження, так і економічне значення для туризму.

Виокремлюють такі групи природних ресурсів.

1. За походженням:

- фізичні, до яких належать компоненти неживої природи (геологічні, кліматичні, гідрологічні, термальні ресурси);
- біологічні – жива природа (грунтові ресурси, флора, фауна);
- енергоінформаційні – специфічні поля ноосферної природи, що служать факторами привабливості (наприклад, місцевість чи ландшафт). Цей тип ресурсів є базою для розвитку таких видів туризму, як культурний, сенсетивний і релігійний.

2. За видами рекреаційного використання:

- мінеральні води;
- грязі;
- ванни;
- солярії;
- ліси.

3. За швидкістю вичерпання ресурсів:

- вичерпні природні ресурси, тобто ті, кількість яких швидко зменшується в міру видобутку чи вилучення з природного середовища. Вони, в свою чергу, поділяються на відновлювальні (чистий відпочинок, прісна вода, родючий ґрунт, рослинність, тваринний світ) і невідновлювальні (мінеральні). Вони можуть вичерпатися, оскільки не поповнюються в результаті природних процесів, а також тому, що їхні запаси поповнюються повільніше, ніж відбувається споживання. Такими є грязі, мінеральні води тощо;

- невичерпні природні ресурси, до яких належить частина природних ресурсів (сонячна енергія, вітер, морські припливи).

4. За можливістю самовідновлення і культивування:

- відновлювані ресурси, до яких можна віднести ліс, хоча період його відновлення дуже довгий, – 50 років;
- невідновлювані ресурси, наприклад, незворотні кліматичні зміни.

Окремо виділяють природні лікувальні ресурси – рекреаційні ресурси, призначені для лікування і відпочинку населення країни чи регіону, а також туристів.

Варто розрізнити природні ресурси за характером залучення в туристичну діяльність:

1) природні ресурси, які можуть сприйматися зором, наприклад, пейзажі, захід чи схід сонця, мальовничий ландшафт. У цьому разі можна говорити про екологічний туризм, тому що туристично-рекреаційна діяльність на них негативно не впливає;

2) природні ресурси, які використовуються без їх прямого споживання. Наприклад, лісові масиви деградують від постійного відвідування туристами; від тісняви на традиційних приморських курортах, наприклад в Італії, погіршується склад води і забруднюється узбережжя. Розвиток автотуризму в Німеччині спричинив будівництво автомобільних доріг, а це призвело до скорочення лісових площ. Безконтрольний наплив туристів може порушити екологічний баланс усередині екосистеми країни. Сумним прикладом є острів Таїті, кількість відвідувачів якого зросла з 10 тис. осіб на рік на початку 60-х років ХХ ст. до 18 тис. осіб на рік на сьогодні;

3) природні ресурси, які безпосередньо використовуються у туристичній діяльності. Нераціональне використання може призвести до практично повного їх виснаження і навіть зникнення.

Однією з особливостей природних туристичних ресурсів є те, що вони здебільшого не відновлюються в міру споживання. Останніми роками провадяться дослідження впливу туризму на природні екосистеми, що описуються в термінах ризику і небезпеки.

Природні ресурси характеризуються таким показником, як пропускна спроможність. У деяких регіонах, наприклад, у Середземномор'ї, існує небезпека досягнення його межі.

З природних рекреаційних ресурсів можна виокремити бальнеологічні, фітолікувальні, ландшафтні, кліматичні, пляжні ресурси та спелеоресурси.

Бальнеологічні ресурси – це природні лікувальні речовини, що використовуються для немедикаментозного лікування на курортах і в позакурортних умовах. Ці ресурси беруть участь в основному процесі суспільного виробництва – неперервному відтворенні фізичних сил і розумових здібностей людини, психічного тонусу, відновленні та підвищенні кваліфікації працівників, зростанні їхнього загальноосвітнього та фахового рівнів.

До бальнеологічних ресурсів належать лікувальні мінеральні води та пелоїди (грязі). Основними природними лікувальними ресурсами є ті, що безпосередньо використовуються у бальнеолікуванні, визначають його санаторно-курортну спеціалізацію і профілізацію: питні та купальні води, лікувальні грязі та озокерит. До них належать також лікувальний клімат, різноманітні природні водойми та мальовничі ландшафти, які сприяють оздоровленню та гартуванню тих, хто одужує після хвороби.

Природні мінеральні води поділяють на вісім основних бальнеологічних груп: мінеральні води без специфічних компонентів і властивостей, вуглекислі, сірководневі, залістисті й миш'якові, йодобромні, радонові, бор вмісні та слабо мінералізовані з високим вмістом органічних речовин.

До відомих у світі бальнеологічних курортів належать також курорти Таїланду, Єгипту, Греції, Австрії та ін.

Найбільшою бальнеологічною областю України є Карпатський регіон, зокрема Передкарпаття. Тут освоєно понад 200 джерел і свердловин мінеральних вод. Першість у регіоні належить трускавецькій «Нафтусі».

Близько 600 джерел і свердловин мінеральних вод зосереджено у Закарпатті. Зокрема, дуже цінними для лікування є вуглекислі води. Також тут зосереджені джерела сірководневих вод.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрити сутність поняття «природні ресурси».
2. Яке значення природи у розвитку туризму в країні?
3. Які природні ресурси є найважливішими для розвитку туризму в країні?
4. Які існують групи природних ресурсів?
5. Яка сутність поняття «Природокористування»?

Лекція 3. Народонаселення, раси, конфесії країни

Мета вивчення теми – визначення понять народонаселення, раси, конфесії та їх значення для туристичного розвитку країни.

План

1. Характеристика народонаселення.
2. Раси та конфесії різних країн світу.
3. Вплив особливостей розміщення населення на розвиток туризму.

Перелік ключових термінів і понять: населення країни, народонаселення, раса, конфесія, демографічна молодість, якість населення.

1. Характеристика народонаселення

Народонаселення – це термін, що складається з двох слів-понять, які близькі за змістом, але не тотожні: народ (и) і населення, їх можна назвати компонентами народонаселення за аналогією з компонентами природи. Розглянемо їх по черзі, починаючи з населення, так як це поняття більш адекватно поняттю території країни, держави.

Чисельність населення – це загальна кількість людей, що проживають (мешкають) на даній території. Чисельність або кількість населення – це демографічний потенціал, значною мірою визначає місце даної держави в світовій економіці і політиці. Демографічний потенціал є важливою частиною загального, сумарного потенціалу держав.

За чисельністю населення всі держави можна розділити на наступні групи: найбільші, великі, середні та малі.

Природний приріст – це співвідношення народжуваності і смертності в країні, визначається як різниця між коефіцієнтами народжуваності та смертності і характеризується коефіцієнтом приросту в проміле. За величиною

природного приросту розрізняють три типи природного руху: звужене, просте і розширене.

Розширений природний рух – це прогресивний тип вікової структури населення. Спостерігається значний природний приріст населення, населення «молоде», переважання молодих вікових груп, але високий рівень безробіття, низький рівень доходів і життя більшості населення.

Простий природний рух – це стаціонарний тип вікової структури населення. Приріст населення незначний, переважання середніх і літніх вікових груп у структурі населення, це – «старіюче» населення, високий рівень життя і «якості» трудових ресурсів.

Звужений природний рух – це регресивний тип вікової структури населення. Природний приріст негативний, чисельність населення скорочується (депопуляція), це – «старе» або «старіюче» населення, чисельно переважають представники похилого віку.

Якісні та кількісні показники природного руху або відтворення впливають на склад і структуру населення, соціальну та економічну ситуацію, стиль життя і менталітет.

Вікова структура населення – це поділ населення на групи (типи) за віком. Розрізняють три типи – молодість (0-14 років), зрілість (15 - 59 років) і старість (60 років і старше) населення. У різних країнах вікова структура населення різна.

Вікова структура населення багато в чому визначає його продуктивну частину – це працездатне населення. В різних країнах працездатне населення – це особи у віці від 14 (15-16) років до 55 (60 - 65) років, за винятком інвалідів.

Економічно активне населення – це частина працездатного населення, яке активно бере участь або бажає брати участь у суспільному, політичному та економічному житті країни, включаючи певні групи інвалідів (маються на увазі працюють інваліди або ті з них, які беруть участь у суспільному житті), учнів, працюючих пенсіонерів і безробітних, зареєстрованих на біржі праці.

Економічно неактивне населення – це частина працездатного населення, яка не бере участі і не бажає брати участь у суспільному, політичному та економічному житті країни. Чим вище питома вага економічно активного населення, тим більш сприятливі для туризму умови в країні.

Структура зайнятості – це розподіл економічно активного населення за основними сферами діяльності. Розрізняють такі основні сфери діяльності: суспільну (в тому числі соціальну), політичну, економічну (в тому числі виробничу), інакше кажучи – виробничу і невиробничу діяльність в широкому сенсі слова. До невиробничої відноситься сфера послуг, яка займає лідируюче положення в сучасному світі. Слід розрізняти сферу послуг (найбільш просунуту групу галузей, відповідних передових позицій науково-технічного прогресу) і сферу обслуговування, що включає водопостачання, комунально-побутові послуги, роздрібну торгівлю, особисте обслуговування (домашню прислугу і особисту охорону) і ін. Сфера послуг включає: фінанси, інформаційну та телекомунікаційну системи, рекламу, консалтинг, туризм і т.д.

«Якість» населення – це поняття, яке включає показники середньої тривалості життя, рівня освіти, умов життя, житлових умов і харчування, стану здоров'я, середніх доходів населення, його купівельної спроможності і здатності до сприйняття нововведень (інновацій), а також ряд інших аналогічних параметрів. Саме «якість» населення є все більш важливою умовою, що визначає рівень життя і соціально-економічного розвитку.

Основними показниками «якості» населення є рівень освіти і тривалість життя. Важливо враховувати також територіальні відмінності в «якості» населення.

Рівень освіти дозволяє диференціювати країни на певні групи або типи за такими категоріями:

- рівень грамотності (для тих країн, частина населення яких ще неписьменна);
- рівень загальної освіти (для країн, які ще не створили власну розгалужену систему середньої та вищої спеціальної освіти);
- рівень спеціальної освіти (для країн, де така система ефективно діє).

Показник середньої щільності визначається як частка від ділення чисельності населення на величину території. Власне, таким же способом визначається щільність населення в кожному конкретному місці: сільському окрузі або громаді, сільському районі, області або краю, в графстві, штаті тощо. Отримані дані, накладені на карту, дають просторовий малюнок розміщення населення в країні.

За показником щільності населення судять про рівень заселеності та господарської освоєності території. Чим вище ця щільність, тим вище рівень господарської освоєності, тим більшою кількістю трудових ресурсів має країна в кожному конкретному районі. Якщо території з досить високою щільністю населення утворюють суцільну смугу, то говорять про повсюдне заселення і господарському освоєнні. Якщо заселення території вибірково, окремими «плямами», ареалами, вогнищами, то це – вогнищеве розміщення і господарське освоєння території. Таке освоєння характерно для районів Півночі, пустельних районів помірної і тропічної поясів і ін. В пустельних районах осередкове розміщення називають іноді оазисним розміщенням і освоєнням території.

Міграції населення – це зміна (постійна або тимчасова) місця проживання людьми і перетин при цьому будь-яких адміністративних чи державних кордонів. У міграціях (переміщеннях і перерозподіл) беруть участь значні, іноді величезні маси людей як в розвинених капіталістичних країнах, так і в країнах, що розвиваються. Останнім 10-річчя різко зріс масштаб міграції в постсоціалістичних країнах і, ймовірно, він збережеться в найближчому майбутньому. Це важливе явище в соціальній і господарського життя людей обумовлено рядом причин. Деякі причини «виштовхують» населення з «своїх» районів, країн, а інші - притягують.

Зовнішні міграції – один з двох видів міграцій за спрямованістю: еміграція (виїзд з країни) або імміграція (в'їзд в країну). Після розпаду СРСР

зовнішні міграційні потоки з політичних (в тому числі виїзд з вогнищ військових дій) і етнічним причин були дуже значні, в даний час вони також великі, але це головним чином трудова міграція. Як і раніше значний відтік населення, званий «витоком мізків». Головними центрами трудової та інших видів імміграції залишаються розвинені країни Європи, США, Канада, Австралія. Країни з високим природним приростом населення і надлишком робочої сили є і головними експортерами – центрами еміграції: Індія, Пакистан, Бангладеш та ін.

2. Раси та конфесії різних країн світу

Релігійний склад населення – важливий для туризму елемент характеристики складу населення.

Релігійний склад населення дає уявлення про роль, значення релігії взагалі і певної конфесії (або конфесій) в життя даної країни. Непряме уявлення про географію конфесій можна отримати з путівників, які вказують, які храми (їх конфесійну приналежність) розташовані в даному поселенні. Ці дані уривчасті, дають досить приблизну картину, але часто є майже єдиним джерелом інформації. Інша можливість – використання даних Інтернету.

Раси – це історично сформовані групи людей, пов'язані єдністю походження і схожості зовнішніх ознак.

Поняття «раса» тісно пов'язане з місцем її поширення. Не всі зовнішні спадкові особливості людей вважаються расовими. Расовими є лише ті, які характерні для народів, що населяють певну територію. Наприклад, відмінності в поставі, ступеня розвитку мускулатури не вважаються расовими - вони залежать від зовнішніх умов, але не обумовлені будь-якої географічної областю і не передаються у спадок. Єдиної думки вчених (наприклад, етнографів) різних країн з питання про кількість рас на Землі немає: виділяють від трьох до п'яти рас. Є думка, що існують тільки дві раси (європео-Видно-негроїдної і монголоїдної-австралоїдна) або навіть тільки одна раса – люди Землі, земляни. Кожна група вчених наводить свої переконливі аргументи, цьому присвячені десятки солідних наукових робіт. Але для туристського вивчення країн питання про кількість рас не має принципового значення. Кожний дослідник, кожен автор або укладач туристської характеристики вправі прийняти будь-яку з наведених точок зору, оскільки расові відмінності не є фактором, принципово розділяє людей на планеті.

Раси – це безліч кольорів і відтінків, що створює яскраву картину народонаселення в кожній країні і на Землі в цілому. На підставі цього приймемо як основу висновок про те, що під впливом певних причин склалося п'ять великих рас:

- 1) європеїдна (євразійська);
- 2) монголоїдна;
- 3) американоїдна;
- 4) негроїдної (африканська);
- 5) австралоїдна (океанійська).

Основними (переважаючими) расовими ознаками є: колір шкіри, особливості волосяного покриву, будова лицьової частини голови, співвідношення довжини ніг і довжини тулуба, малюнок шкіри, групи крові, приватні фізіологічні ознаки (наприклад, здатність перетравлювати молоко) і ін. В деяких схемах замість великих рас використовується термін великі расові стовбури. Ряд етнографів вважають, що великі раси можна об'єднати в дві групи (макрораси) або два великих ствола: західний стовбур (європеоїди, Негроїди, австралоїди) і східний (монголоїди і американоїди). Крім того, етнографи виділяють до 50 малих рас, або подрас, далі йдуть антропологічні типи (Локальні раси).

Сучасний етнічний склад населення нашої планети – це результат тривалого історичного процесу.

Етнос – це історично сформована соціальна група, що має сукупністю наступних ознак: єдність території, культури на основі спільної мови, господарсько-побутових особливостей. До найважливіших ознак відносять також усвідомлення народом своєї єдності і відмінностей від інших народів («самосвідомість» і «самоназва»). В даний час існують різні форми (типи) спільнот, які відповідають певним рівням історичного розвитку будь-якого етносу: плем'я, народність, нація.

Нація (період «зрілості» етносу) виникає в межах державних або політико-адміністративних кордонів, тобто нація формується тільки на певному політиці-правовому полі. Якщо етнос не має власного політико-правового поля, визначеного статусу державності, – не може скластися нація. Місце релігії в світській державі займає політика. Але недооцінювати значення і роль релігії в сучасному світі – це злочин проти людства. Система суспільно-політичних поглядів, ідеологія об'єднує, консолідує величезні маси населення або ж, навпаки, розділяє їх, утворюючи іноді важко переборні перешкоди. Саме соціально-політичні ідеї, стаючи переконаннями, перетворюють населення в суспільство, а людини – в громадянина.

За особливостями національного складу всі країни можна розділити на одно-, дво-і багатонаціональні. Однонаціональними вважаються ті держави, в яких частка осіб однієї національності (народності або племені) перевищує дев'ять десятих. Таких країн досить багато в Європі (Німеччина, Данія, Угорщина, Греція та ін.), Азії (Японія Саудівська Аравія та ін.) і Африці (Лівія, Єгипет).

Двунаціонального держав значно менше (Канада, Бельгія).

Більшість країн світу багатонаціональні. Поліетнічний склад населення особливо типовий для країн, що розвиваються. Серед них найбільш багатонаціональними є Нігерія (близько 200 народів), Індонезія та Індія, в кожній з яких проживає по 150 народів. Розбіжність державних і етнічних кордонів нерідко призводить до роз'єднання народів. Це ускладнює процес етнічного розвитку даних народів.

Національні меншини – це групи населення, що відрізняються від більшості населення в державі за етнічними, соціальним, культурним і іншими ознаками.

Деякі етноси мають складну внутрішню будову, підрозділяючись на субетнос та етнографічні групи. Це стійкі спільності з характерними особливостями традиційної культури і мови (діалект, говір). Виникнення субетносів і етнічних груп пов'язано з особливістю їх розселення всередині загальної етнічної території (природно-географічна або історико-політична ізоляція частини етносу протягом тривалого відрізка часу).

Діаспора – це велика група людей, територіально відірвана від свого народу. Іноді чисельність діаспори більше чисельності етносу, що проживає на історичній батьківщині. Число членів такої діаспори може становити кілька мільйонів чоловік. Але всі члени діаспори усвідомлюють себе частиною «материнського етносу».

Клан – це замкнута ендогамних або соціальна група людей, що виникла на стадії родової громади або в більш пізній час в умовах соціально-економічної ізоляції.

Визначальну роль відіграють кровноспоріднених зв'язку, структура каст в значній мірі копіює родо-племінну структуру. Членом певної каст можна тільки народитися.

Крім ендогамії замкнутість каст забезпечується суворою ієрархією, певним статусом окремих каст відповідно до вкоріненими уявленнями про «чистоту» або «нечистоті» певних груп населення, жорстко регулюють форми поведінки і спілкування між членами каст і часто пов'язаними з видом діяльності або заняттями людей.

Стан – це соціальна група людей, що має закріпленими у звичаї або законі (конституції) спадковими правами і обов'язками. Кожне стан – володар низки привілеїв. Основними станами є: дворянство, духовенство, купецтво, селянство, міщанство. Становий розподіл було типовим для докапіталістичної Європи, феодалного Китаю, Індії та ряду інших країн. У сучасному світі станове поділ суспільства скасовано, але в деяких країнах зберігаються привілеї для деяких вищих станів. Часто це пов'язане з існуванням монархій. Монарх – це представник певного стану, існування цього стану і його привілеїв – обов'язкова умова існування монархії. Належність до стану може бути дарована монархом «за особливі заслуги» перед державою і суспільством. У ряді випадків дарується не спадкова, а іменна станова приналежність.

Кожне стан мало (і має) свої особливості свого господарства, культури, традиції. Одні і ті ж обряди, ритуали досить сильно відрізнялися один від одного у різних станів. Виняток становлять етноси, у яких проблема виживання стояла настільки гостро, що общетнічної консолідація подолати станові забобони.

Відновлення станових традицій не означає заклику до відновлення самих станів. Будь-які традиції як елемент культури мають велике значення в житті

народу і представляють величезний інтерес для туризму. Деякі традиційні привілеї вищих станів були запозичені нижчими (після буржуазних революцій).

3. Вплив особливостей розміщення населення на розвиток туризму

Одним з найважливіших умов розвитку туризму є населення, що виступає одночасно як фон (формуєчи поряд з природою і економікою «образ» країни) і як суб'єкт розвитку туризму.

Існує кілька докладних планів характеристики населення, розроблених географами, соціологами і економістами різних шкіл. З усієї сукупності тут були обрані ті положення, які становлять інтерес з точки зору країнознавства. Характеристика населення включає елементи і явища, що дають уявлення про жителів країни. Склад елементів і явищ складний, не всі вони мають однакове значення в туризмі. Кожен з елементів характеризується рядом показників, тому тут розглянуті тільки ті з них, які надають більш-менш значний вплив на турбізнес.

Вивчення населення починається з демографічних показників.

Перший показник, який приводиться в будь-яких описах про країну (Державі), – чисельність її населення, тобто загальна кількість людей, що проживають на даній території. Для туризму цей показник має чисто номінальне, довідкове значення. Оскільки неможливо стверджувати, що якщо чисельність населення велика, то це сприятливо (або несприятливо) для розвитку туризму. Також не можна зробити висновок, що мале число жителів в країні несприятливо (сприятливо) для туризму. Статевий склад населення також не має прямого практичного значення з точки зору туризму. Обґрунтування тотожне раніше наведеним поясненням для чисельності населення. Невиправдано припущення, що рівне співвідношення по підлозі або переважання чоловічого (жіночого) населення сприятливо або несприятливо для туризму. Але людині в будь-якому віці притаманний інтерес до протилежної статі, тому уявлення про статеве складі (статевій структурі) і географічні особливості статевого складу доцільно включати в характеристику країни.

Вони, як правило, є головними споживачами туристичних послуг. Велике значення має показник «якості» населення. Чим вище рівень «якості», тим більш сприятливі умови для туризму; в країнах з низьким рівнем «якості» туризм, як правило, розвивається тільки в окремих анклавів і частіше як екзотичний (Етнографічний, наприклад) туризм.

Розміщення населення (розселення населення) – це результат процесу просторового розподілу населення та формування мережі поселень на певний момент часу, тобто процес розподілу й перерозподілу населення на певній території, в результаті якого з'являється мережа поселень.

На сьогодні в світі існують дві основні форми розселення населення – сільська та міська. В містах мешкає 47 % населення Землі й ця частка постійно зростає. Історичний процес збільшення ролі міст в житті суспільства, широке поширення міського способу життя та міської культури називається

урбанізацією. У вузькому розумінні урбанізація – це збільшення міст, особливо крупних, збільшення чисельності городян на певній території. Головні показники урбанізації – темп, рівень, форма. Темп урбанізації показує швидкість поширення цього процесу в світі в цілому та в окремих його частинах, а рівень урбанізації – частку населення, яка проживає у містах.

Розміщення населення – це результат просторового розподілу населення на території Земної кулі в певний історичний період. Населення світу розміщене дуже нерівномірно, адже людство здавна концентрується в районах зі сприятливими для ведення господарства умовами. Тому майже 70 % населення світу займає усього 7 % площі суходолу. Близько 15 % площі суходолу не мають постійного населення. Це території, які характеризуються екстремальними природними умовами – пустелі різних типів, ліси, високогір'я, материк Антарктида.

Важливою характеристикою розміщення населення є середня густина населення – ступінь населеності конкретної території, або чисельність постійного населення, що припадає на одиницю площі.

На розміщення населення впливають кілька факторів: природні, історичні, економічні.

Запитання для самоконтролю

1. Що означає термін «населення» країни?
2. Що включає демографічна характеристика населення країни?
3. Які показники народонаселення становлять найбільший інтерес для туризму?
4. У чому полягає сенс поняття «демографічна молодість» в туристському країнознавстві?
5. У чому проявляється «якість» населення, як це впливає на туризм?
6. Який вплив особливостей розміщення населення на розвиток туризму?
7. Який вплив міських поселень країни на особливості розвитку туризму?

Лекція 4. Історія країни

Мета вивчення теми – визначення загальних історичних понять та історичної характеристики країни.

План

1. Загальне поняття історії в країнознавстві.
2. Історична характеристика.

Перелік ключових термінів і понять: історична характеристика, історія, меморіальна характеристика, історичне оповідання.

1. Загальне поняття історії в країнознавстві

Історія – це наука, яка вивчає минуле людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій. Із усіх відомих історичних «фактів» лише незначна кількість може бути повною мірою перевірена і підтверджена. Більшість науковців, які займаються вивченням історичних документів, погоджуються, що сучасний погляд на життя в той чи інший спосіб впливає на нашу інтерпретацію та бачення минулого. Тому на одну й ту саму історичну подію може існувати декілька різних точок зору, кожна з яких є по-своєму цінною. Все ж, найціннішими є ті погляди та дослідження, які ґрунтуються на першоджерелах – документах, створених під час або невдовзі після подій, що вивчаються.

З точки зору країнознавства в туризмі домовимось розуміти під історією знання про минулу соціальної дійсності, тобто відомості про події та звершення минулого суспільного життя народів, країн, видатних особистостей.

Крім того, до туристської характеристики відносяться відомості про періоди становлення, розвитку і про зміну стійких безособових структур культурної, економічної і політичної діяльності. Наприклад, зміна форм правління і політичного устрою держав, етапи економічного розвитку держав, панівний спосіб виробництва і тип власності, основний тип поселень та ін.

Особливу увагу слід приділити історії художньої культури, точніше, характеристикі художніх стилів, а не хронології конкретних найвидатніших творінь або видатних особистостей. Характеристика розмитого в часі процесу становлення і розвитку художнього стилю (бароко, готика або класицизм) дає більш повне уявлення про минуле, реальне життя країни в безлічі конкретних взаємопов'язаних подій, що сталися в певний час і в певному місці.

Термін «історія» означає послідовну зміну станів будь-якого об'єкта, здатного розвиватися в часі. Наприклад, геологічна історія Землі, історія людства, історія хвороби пацієнта.

Історична інформація повинна задовольняти потреби людини в:

- доказі, що ми належимо до якоїсь стійкої історичної спільності, зв'язки якої з іншими історично значимі;
- пошуку «благородного походження»: знання історичних ролі, місця, способу тієї соціальної групи, класу, нації, релігійної конфесії, до якої належить людина;
- пошуку спільної мови: кожна соціальна група має свої особливості культури, символи, типи мислення, поведінки; питання в тому, наскільки це відповідає національним і світовим стандартам культури;
- загальної культурно-історичної експертизи: можливо більш повне знання про громадську спадщину, в першу чергу в сфері художньої творчості;
- реконструкції загального історичного тла, образу минулої реальності для порівняння з сьогоденням;
- створення іншої реальності: пошук пригоди, іноді втеча від сьогодення в ідеалізований світ;

- «бабусиній скрині»: минуле, як величезний скриня, в якому завжди можна виявити що-небудь дуже цікаве і корисне. Цілі і завдання «меморіальної» історії-повернути і зберегти в пам'яті людей зникли образи, втрачені об'єкти, забуті факти; повернути їх в життєвій достовірності, змусити знову зазвучати голоси діяли осіб, оживити минулий пейзаж з його фарбами і екзотикою.

Навіть після настання християнської ери ні у еллінів, ні у стародавніх римлян не існувало ідеї загальної історії, що з'єднує всі часи, все простору і народи Землі.

Приблизно в III в. н. е. з'явився календар, але і він був циклічним: події датувалися по царство. У середині цих періодів факти розставлялися відповідно до урахуванням значущих політичних подій, воєн і знаменних природних явищ. Так тривало аж до XI ст. Але і після, аж до середини XVI ст., Було відсутнє поняття часу, що рухається вперед: час усіх коли-небудь народжених, які жили і померлих людей було незмінним, одним і тим же. Тому на вітражах, картинах, фресках художники зображували себе або щедрого мецената в сучасному костюмі в оточенні святих або волхвів, вони все люди одного часу. На картинах немає дат (навіть найбільших битв) - це не має значення, між вчора і сьогодні немає різниці. Епоха Відродження робить перші кроки на шляху до сучасного поняття часу. У другій половині XV ст. час починають ділити на три епохи: античність (до III в.), середні століття (до XI ст.) і Відродження. Але навіть найвидатніші представники Ренесансу сприймали час стаціонарно, сподіваючись відродити рівень культури древніх, але думка про те, що можна в цьому перевершити античність, просто не могла прийти їм в голову. Ці погляди поділяли і діячі Реформації, але у них інша точка відліку: вони сподівалися повернутися до витоків справжньої, первісної віри. Тільки в XVI в. зароджується ідея можливого прогресу, вона розвивається в XVII -XVIII ст. Велика французька революція затвердила сучасне уявлення про час: час іде вперед, розвиток можливий.

2. Історична характеристика

Історична характеристика складається з допомогою хронології. Але історичні дати – не просто лінійний часовий ряд. Це своєрідна історична періодизація всього розглянутого часу. При цьому мається на увазі, що всередині, між датами, переважає однорідність явища. Переривчастість створюється саме за допомогою дат, при цьому обов'язкова вказівка на те, що саме змінюється.

Сукупність тим, наведена вище, не є планом. З огляду на той факт, що історичний розділ туристської характеристики – це відображення процесу культурного і етнічного розвитку та елементів державного будівництва країни, доцільно почати з факту появи етносу або створення першої держави в історичному минулому на даній території. Далі історичний текст розгортається на кількох рівнях, які постійно перемішуються.

Перший рівень являє собою суцільний текст, структурований подіями і явищами в хронологічному порядку, включаючи пояснення фактів, посилання, за допомогою яких можна доповнити «невисловлене».

Другий рівень – це текст, в якому при складанні історичної характеристики враховується, що історичний час по-різному у різних народів, країн. Кожна країна має свою нульову точку відліку (народження країни), свій ритм розвитку і тому час розквіту, припустимо, стилю бароко в різних країнах не буде збігатися. Це, до речі, означає, що не можна встановлювати час в різних країнах по якогось явища в культурі, економіці чи соціальній сфері.

Третій рівень – це текст, в якому для створення історичного «образу країни» образ часу повинен бути доповнений чином простору, в якому живуть і діють історичні персонажі, відбуваються певні події; при цьому враховується той факт, що всередині країни, в різних її частинах історичний час може не збігатися, що обумовлює їх культурне, економічне і політичне своєрідність в даний час.

Четвертий рівень – «прив'язка» відбуваються, відбувалися подій, явищ до певного місця, об'єкту територіально і візуально, в режимі «стрибка в часі», але з минулого в сьогодення. Це означає, що будь-який персонаж, будь-яка подія обов'язково вимагає «прив'язки» до певної «точці» земної поверхні. Така особливість туристського історичного дослідження: ізольованого факту, події або персонажа не існує, він розглядається завжди під особливим кутом зору: це місце, де можна побувати. Причому під словом «побувати» має на увазі не уявну подорож у часі і просторі, а цілком реальне переміщення за допомогою сучасних транспортних засобів, відвідування (візуальний огляд) об'єкта, існуючого в теперішньому часі.

Написання історичного розділу в туристській характеристиці – робота, в якійсь мірі аналогічна діяльності театрального художника-декоратора, сценографа. Його завдання – написати декорації історичних сцен, пояснити прив'язку історичних подій і персонажів до певних історичних об'єктів – «декораціям», які збереглися до наших днів. Причина проста: ці історичні об'єкти є пам'ятками історикокультурної спадщини – мало хто безцінні свідчення реальності подій, що відбувалися і сцен минулого. З їх допомогою відтворюється «образ» певної епохи, часу, події. Крім того, вони часто є справжніми «героями» подій, що відбувалися, так як саме в їх створення вкладені зусилля багатьох осіб (геніальних людей). «Дотик», прилучення до них і є, власне, пізнання історії.

Оскільки неможливо створити одні декорації до всіх п'єс, спектаклів, остільки можна написати один універсальний план історичної характеристики для всіх країн. Нижче наведено нарис приблизного плану характеристики історичного розділу, складений на основі аналізу історичних характеристик кількох східноєвропейських країн.

Приблизний план характеристики історичного розділу:

I. Від племені до держави.

II. Феодалну державу: внутрішньополітичний розвиток; розвиток економіки і соціальних відносин; особливості етнічної культури.

III. Криза феодалного держави: особливості державного устрою; внутрішні політичні та соціальні проблеми; своєрідність Реформації; культура країни.

IV. Країна на порозі епохи капіталізму. Основні напрямки змін: зміни у зовнішній і внутрішній політиці; економічні та соціальні реформи; біля витоків сучасної культури (культура епохи Просвітництва).

V. Епоха реформ. XIX ст. : політичні і соціальні умови в країні; промисловість і сільське господарство; національна, культурна життя.

VI. Кризи на рубежі століть XIX-XX ст. : суспільно-політична ситуація; економічний розвиток; культура, наука, освіта.

VII. XX ст. - період потрясінь і трансформації: основні зміни в соціально-політичному житті країни; особливості економічного розвитку; культурні процеси (в тому числі художня культура).

Але даний план непридатний для безлічі країн, державне будівництво в яких почалося задовго до нашої ери (наприклад, Індія, Китай, Греція). Або процес розвитку держави був перерваний, і власне держава не існувало протягом кількох століть (наприклад, Італія, Польща, Німеччина). Інший приклад: перший досвід державного будівництва стародавні болгари (булгари) придбали задовго до того, як вони влаштувалися на території сучасної Болгарії.

Перелік розбіжностей можна продовжувати до нескінченності. Тому кожен раз при написанні історичного розділу необхідно скласти свій план характеристики країни з урахуванням її специфіки.

Історична характеристика в туристському країнознавстві істотно відрізняється від традиційної історії, основна мета якої – виявлення закономірностей і особливостей минулого людства, для того щоб зрозуміти його справжнє і, можливо, передбачити майбутнє. Завдання історичного дослідження в туристському країнознавстві найбільш повно відповідають «меморіальній» історії. Цей напрямок в історії з'явилося в першій половині XX ст., а найбільше значення і розвиток отримало в останній його чверті. Звісно ж, що розвиток цього напрямку в історичній науці та практиці в значній мірі пов'язано і визначається потребами швидко розвивається індустрії туризму. Дійсно, якщо порівняти цілі та завдання «меморіальної» історії і набір потреб основної маси туристів в історичних відомостях і уявленнях, то виявляється збіг за більшістю параметрів.

Звичайно, в історичній «меморіальній» характеристиці можуть виявитися деталі, дрібниці, неважливі, несуттєві на перший погляд, але саме вони надають колір, смак і запах історичного оповідання.

У країнознавстві як навчальної дисципліни історична характеристика країни повинна відповідати таким вимогам: по-перше, дана характеристика не є самоціллю, а лише частиною загальної характеристики, частиною «образу» країни, при цьому історична характеристика повинна включати відомості, які дають уявлення про особливості країни, уникати загальних місць і повтору

(перерахування загальних історичних закономірностей); по-друге, історична характеристика повинна включати достатню кількість відомостей для попередньої загальної оцінки можливостей і перспектив розвитку туризму, хоча б на рівні напрямків, але історична характеристика повинна бути не набором фактів, а логічно структурованим розповіддю; по-третє, факти, що визначають зміст даної характеристики, повинні бути ретельно відібрані відповідно до головним завданням (дати туристську характеристику) і мати точну топологічну зв'язок з конкретним об'єктом на розглянутій території; по-четверте, з огляду на, що дана книга є навчальним посібником не для студентів-істориків, які не академічним виданням, доводиться відмовитися від цитування першоджерел, в тому числі від численних посилань на історичні літературні джерела, так як навіть побіжне їх розгляд перетворює цей невеликий за задумом розділ туристської характеристики країни в окрему книгу.

Складаючи історичну характеристику, неможливо, неприпустимо писати про зміни як про розвиток в епоху кругового або циклічного часу; цих ідей, таких потреб у людей тих часів не існувало. Люди бажали змін, змін у своєму житті, долі, але не пов'язували це зі зміною в часі. Крім того, вони його, час, ніяк не поділяється, чи не позначали його періоди. Так, наприклад, стародавні греки ніяк не виділяли періоди розквіту або застою, занепаду своєї культури, не було також поняття «художній стиль». Все це з'явилося тільки в епоху Просвітництва, вчені якої справили наукову датування найважливіших історичних подій і явищ.

Виходячи з вищесказаного, можна сформулювати сукупність тим, які необхідно розглянути в процесі складання історичної характеристики: історія держави, країни, території; історія народу (народів), її населяють; історія знаменних подій, явищ; історія в особах, т. е. історія видатних особистостей; історія художньої культури (історія художніх стилів).

Історія держави. При розгляді історії країни або держави слід звернути увагу на час (дату) утворення держави, на особливості території і форму правління в даний момент часу, а також основні зміни політичного статусу, складу території і форм правління за досліджуваній історичний відрізок часу. Всі необхідні відомості наводяться в хронологічному порядку. Всі факти мають довідковий характер і не вимагають додаткових пояснень, тобто немає необхідності називати причини або давати характеристику відбувалися змін. Виняток становлять ті факти, які отримали відображення в художній культурі країни (Історичних пам'ятках) або послужили поштовхом для розвитку подій і явищ світового рівня.

Історія народів. При розгляді питань формування та зміни населення країни слід звернути увагу на етнічний склад, етапи формування етносів, час і особливості розвитку мови (усної та письмової). У тих випадках, коли на території збереглися численні цікаві (для туризму) археологічні пам'ятники, можливо короткий опис процесу заселення, освоєння території. Головну увагу слід приділити історії формування етнічної культури народів. Етнічна самосвідомість в історичному минулому чітко взаємопов'язане не лише з

мовою, про що вже говорилося, але і з релігією. Тому необхідно вказати форми вірувань, особливості культів і релігій, характерних для всіх основних періодів розвитку країни і народів, що її населяють. Іншим важливим аспектом характеристики зниклих етнічних культур на території будь-якої країни є традиції і народна творчість. Навіть просте перерахування основних типів зниклих або збережених архаїчних традицій, свят, типів жител, кухні, костюма, обрядів і звичаїв дозволяють уявити людей певного часу, особливості їх життя. Певний інтерес в цьому відношенні мають відомості про основні риси цивілізацій світу. На основі збережених знарядь праці, предметів начиння, прикрас і предметів культу можна «намалювати картину» виробничих умінь і навичок, основних занять, видів трудової творчої діяльності. Так, наприклад, перерахування видів ремесел і їх центрів дають яскраве, образне уявлення про устрій життя людей, особливості їх взаємовідносин. Все це допомагає відтворити «образ» певної історичної епохи, наповнити її конкретним змістом.

Історія знаменних подій. Існує глибоко укорінена думка, що історія складається з фактів, кожен з яких жорстко детермінований певною датою. Дійсно, історичний текст структурований в хронологічному порядку. З кожної з історичних дат пов'язано певна важлива подія. Таким чином, історичне оповідання - це хронологічна послідовність знаменних подій, пов'язаних між собою єдністю часу, місця дії і дійових осіб, що відображає процес, потік розвитку і зміни взаємопов'язаних станів минулого в житті країни. Але які події необхідно включити в країнознавчу характеристику? За яким принципом їх відбирати? Це визначається постановкою мети і проблеми дослідження або вивчення. Питання або проблема, яку ставить перед собою викладач, який читає курс лекцій, або студент, що виконує курсову або дипломну роботу, або менеджер турбізнесу повинні відповідати всім вимогам професії, тобто це повинен бути історичний розділ країнознавчої характеристики, відповідає запитам і потребам практики турбізнесу.

Історичне оповідання відрізняється тим, що в ньому відразу присутній оцінка події, що сталася, факту. Наприклад 1 вересня 1939 почалася Друга світова війна. Але хто на початку війни знав, що вона перетвориться в світову? Оскільки укладач характеристики знає всі перипетії сюжету, він відбирає події, темп і масштаб оповідання; деякі події, факти, відрізки часу він викладає швидко (тут нічого цікавого не відбувається), інші описує більш детально, дає великі плани.

Історія в особах. «Меморіальна історія» особливу увагу приділяє поверненню і збереженню в пам'яті людей імен не тільки видатних діячів в різних областях людської діяльності, а й рядових членів суспільства, чий імена зберегла історія завдяки випадку. Найчастіше вони в «меморіальній історії» діють не як живі люди, а як соціальні типи, наприклад, «феодал», «селянин», «мандрівний монах». Завдяки їм люди можуть задовольнити свою потребу в образах - символах певного часу, епохи. Ці образи є носіями певної ідеї, дії, почуття, поняття. Але є імена найвидатніших людей, які зуміли зрозуміти і відобразити головні ідеї, характерні риси певної епохи. Вони, як центри

тяжіння, певним чином організовували простір навколо себе. Розповідь про цих людей дозволяє реконструювати (частково) це простір, надати картинам минулого риси життєвої достовірності. Власне, під «історією в особах» мається на увазі згадка (нагадування) імен або (і) соціальних статусів. Далі дається коротка характеристика їх особистості (в сучасному розумінні цього слова) із зазначенням переважно тих рис, які так важливі для нашого сприйняття. І нарешті, перераховуються дії цих людей, «їх вкладу» в історію. Особливе значення має, повторимо, характеристика історії художньої культури ^ точніше, історії мистецтв. Про причини такого інтересу вже неодноразово говорилось і вони криються в специфіці цікавості і допитливості туриста як «людини».

У туристичному історичному країнознавстві використовуються два основні типи історичного оповідання: розповідь і картина. Розповідь передбачає хронологічний вимір, огляд в часі, коли дві події або дві ситуації впорядковані в часі. Картина передбачає в центрі уваги не зміна, а опис певної сцени за участю героїв, їх ролі, оточення, одягу, взаємин і взаємозв'язків в даний момент часу (однорідний історичний відрізок).

Зазвичай історична характеристика – це сукупність оповідань і картин, пов'язаних один з одним. З їх допомогою конструюється історичний об'єкт або історія об'єкта. Але при характеристиці такого об'єкта, як країна або народ, елементами вивчення і опису можуть бути: територія, будь-які матеріальні об'єкти, громадські (соціальні) групи, символи і явища, форми обміну, види мистецтва, культурні (соціальні) практики та ін. Тому неминучий строгий відбір, інакше історія стає нескінченною. Найбільш доцільним інструментом відбору і конструювання фактів є інтрига.

Значення інтриги багатопланове, адже вона:

- є «червоною лінією», «ниткою Аріадни» в історичному оповіданні, нею визначається тип історії, яку конструює оповідач;
- забезпечує синтез різнорідного матеріалу;
- сама надає можливість пояснення; - дозволяє зрозуміти, як з'єднуються різні рівні пояснення;
- забезпечує зв'язність і несуперечність всього тексту.

Деякі автори розрізняють чотири способи побудови інтриги: романтичний, сатиричний, комічний і трагічний. Втім, використання сатиричного способу в туристському країнознавстві представляється малоімовірним, а ось іронічний спосіб побудови інтриги в ряді випадків, ймовірно, цілком доречний і навіть виправданий.

Використання інтриги не тільки прикрасить будь-яке історичне оповідання, але за допомогою задуму можна подолати ті негативні аспекти, які спочатку притаманні «меморіальній історії».

Запитання для самоконтролю

1. Що таке історична характеристика в країнознавстві?
2. Які критерії відбору історичного матеріалу використовуються при складанні історико-країнознавчої характеристики в туризмі?

3. Які виокремлюють основні потреби туристів в історії?
4. Розкрийте зміст поняття «меморіальна історія», її роль в туристському країнознавстві?
5. Які є типи історичного оповідання?

Лекція 5. Культура

Мета вивчення теми – ознайомлення з загальною сутністю культури та релігії, їх значенням для туризму.

План

1. Поняття культури, її компоненти.
2. Загальна сутність релігії.

Перелік ключових термінів і понять: культура, культурологія, релігія.

1. Поняття культури, її компоненти

Культура поряд з природою є найважливішою умовою, що визначає розвиток усіх без винятку видів і напрямків туризму. Суть в тому, що сама позиція людини по будь-якому питанню, його ставлення до природи, державі, мистецтву, свого житла, іншої людини і до самого себе є наочна демонстрація рівня культури.

Поняття «культура», ймовірно, одне з найбільш багатогранних: культура різниться по складовим частинам, видами, напрямками, формами прояву, носіям і т.д. Існує велика кількість визначень даного поняття в цілому і по різних складових.

Культура – це історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створених ними матеріальних і духовних цінностях. Це загальне, філософське визначення культури. Крім нього, існує ще кілька визначень поняття «культура», кожне з них по-своєму має переломлення в туризмі і значення для розвитку туризму.

Термін «культура» вживається для характеристики як певних історичних епох (антична культура) конкретних країн, держав, суспільств, племен, так народів (культура індіанців майя), народностей і націй, а також специфічних сфер діяльності людини або його життя. Інакше кажучи, може бути виділена культура: художня; відпочинку; лікування; освіти; розваги; поведінки (спілкування); професійна; релігійна. Дати повну туристську характеристику культури будь-якої країни, всіх її особливостей за всіма складовими не представляється можливим через складність проблеми. Тому доводиться обмежитися певними, головними напрямками, що представляють найбільше значення. Культура відпочинку та розваги має дуже велике значення, але, на

жаль, погано вивчена, теоретичні концепції майже не розроблені, а інформація по окремим країнам або відсутня, або фрагментарна.

Художня культура країн на відміну від інших напрямків представляє головний інтерес для туризму.

По-перше, тому, що цей аспект культури цікавий для більшості людей.

По-друге, у зв'язку з тим, що художня культура дає уявлення про особливості країни на рівні конкретних об'єктів туристського показу: пам'ятники архітектури, спектаклі, видовища і свята, обряди і ритуали, храми, музеї, центри ремесел та ін.

По-третє, тому, що розроблена теорія питання, і, що ще більш важливо, студенти і тим більше професіонали турбізнесу володіють необхідним базовим набором знань (ще в школі вивчається протягом ряду років дисципліна «Світова художня культура»).

Характеристика художньої культури країни повинна бути доповнена елементами етнографічної культури, і елементами релігійної культури.

Під етнографічною культурою розуміється сукупність традиційних форм господарювання, укладів, звичаїв, традицій, мови, кухні, поселень, народної творчості та інших елементів традиційної культури.

При цьому елементи традиційної громадської та матеріальної культури вже були нами розглянуті в розділах «Народи» і «Економіка». В цьому розділі увага приділяється розгляду традиційних особливостей мови, традицій і народної творчості як компонентів художньої культури і одночасно як умов розвитку туризму.

Релігія є важливим самостійним компонентом культури будь-якого народу в будь-якій країні. Крім того, релігійні погляди часто справляють істотний вплив на всі інші аспекти художньої культури, перш за все на мистецтво.

В історичному минулому цей вплив було більш значним, про що свідчать численні твори народної творчості та мистецтва. Але при характеристиці художньої культури країн слід приділити увагу впливу релігійних мотивів на розвиток різних видів мистецтва.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації.

Культура – це сукупність досягнень людства;

Культура – все багатство матеріальних і духовних цінностей;

Культура – це інтегральний образ, що об'єднує науку, освіту, літературу, мистецтво, мораль, уклад життя при визначальній ролі світогляду.

Поняття культура об'єднує в собі науку і освіту, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд.

Етапи наукового визначення сутності культури збігаються з етапами становлення культурології як науки:

1) Античність – XVIII ст.

2) XVIII – XIX ст.

3) Середина XIX століття.

Сутність кожної конкретної культури розкривається в її явищах (артефактах).

Сутністю культури як фундаментальної категорії є результати людської діяльності та сама діяльність.

Культура як суспільно-історичне явище характеризується поліфункціональністю. Серед її функцій виділяються пізнавальна, інформативна, комунікативна, регулятивна, аксіологічна, світоглядна, а також виховна.

В залежності від форм культуротворчої діяльності людини, розрізняють матеріальну та духовну культури., а в сучасних джерелах, в силу недостатності такого поділу розглядають також соціальну і фізичну культури.

Крім основних форм культури виділяють також різні її види. Серед безлічі класифікацій можна зупинитися на тій, яка спирається на поняття суб'єкта-носія культури, як найбільш узагальненої і універсальної. Застосовуючи все, що ми вже знаємо про це поняття, отримуємо такий розподіл видів культури:

- культура суспільства,
- культура колективу (організації),
- культура особистості.

Жоден з видів культури не зводиться до двох інших ані в сумі, ані кожен зокрема.

2. Загальна сутність релігії

Країн, однакових в релігійному відношенні, не існує, так як народні традиції, особливості менталітету, політичного і суспільного устрою дуже впливають на релігійні особливості країн і народів, існує і зворотний вплив. Саме поняття релігія також неоднозначно.

По-перше, це певний світогляд і світовідчуття – це віровчення.

По-друге, це особлива область духовного життя людей – це віра в Бога (богів).

По-третє це комплекс ритуалів, обрядів, традицій – це культ.

По-четверте, це організації та спільноти людей, дотримуються тієї чи іншої релігійної традиції, конфесії, деномінації.

По-п'яте, це – церква; в тому числі будівлі, споруди, твори живопису і скульптури культового призначення, церковний одяг і начиння, які також в масі своїй мають велику художню цінність.

Всі ці аспекти релігії, особливо другий, третій і п'ятий, перетворюють її на важливий компонент художньої культури. Основні аспекти релігії визначають план характеристики релігії як передумови розвитку туризму в будь-якій країні. Коротка характеристика традиційних і сучасних релігій і вірувань включає всі елементи. Будь-який з них, у всіх країнах, будь-якої релігії представляє велике значення для туризму.

Розгляд або характеристику релігій в будь-якій країні слід давати за певним планом. У більшості країн різні частини населення сповідують різні релігії, тому необхідно назвати всі релігії і вірування, що зустрічаються на території даної країни, вказавши їх у порядку, що відповідає кількості людей, що належать до даної конфесії. Необхідно вказати, які релігії в даній країні мають статус державних. Далі слід звернути увагу на особливості розміщення релігій по території країни. Особливий інтерес представляють ті з них, які мають досить чітко виражені райони локалізації. Часто вони збігаються з етнічними кордонами, тобто районами розселення певних народів. Це дозволяє показати різноманітність релігійних і етнічних традицій і звичаїв населення країни, що підвищує цінність маршруту в очах туристів. Якщо релігій кілька і кожна з них має свій район локалізації, то, назвавши їх, слід вибрати той, який має найбільш яскраві і привабливі риси з точки зору туризму. При цьому слід пам'ятати, що традиційні релігії практично у всіх груп туристів викликають безпосередній інтерес. Потім доцільно дати коротку характеристику віровчення, яке в туристському країнознавстві розуміється не як переказ основ змісту, а як відповіді на три питання: що лежить в основі вчення, які головні об'єкти культового поклоніння, який символ віри?

Наступним важливим аспектом є розгляд питання про те, як віра впливає на інші компоненти і явища художньої культури. В даному розділі туристської характеристики не може міститися виклад догматів, положень будь-якої віри. Але будь-яка віра як система переконань людини проявляється, має відображатися у всіх видах, сферах його життя і діяльності як в сьогоденні, так, тим більше, в історичному минулому. Відображення релігійних переконань найбільш яскраво проявляється в мові, мистецтві, народній творчості, традиціях і масовій культурі.

Вивчаючи особливості релігійного культу, доцільно охарактеризувати всі його сторони в загальному, звернувши увагу на церковні ритуали (таїнства), велику групу масових, релігійних ритуалів і свят і наявність релігійних (містичних) практик. Слід також звернути увагу на барвистість зовнішньої атрибутики релігійного культу, видовищність культових ритуалів і церемоній. В кінці треба описати найбільш цікавий ритуал або свято (один або кілька).

Останнім в характеристиці є поняття «церква», наявне не у всіх релігіях, але там, де воно є, воно відіграє важливу роль в системі релігійних поглядів. Поняття «церква» в даному випадку розглядається як збори віруючих, як храм, як наочне, образне вираження віровчення, але не як організація або конфесія. Але для того щоб організувати ознайомчі тури, а тим більше для участі в релігійних або церковних заходах, такого короткого характеристики недостатньо. Тому введений спеціальний курс «Релігійно-паломницький туризм», програма якого передбачає докладне вивчення всіх складових. Мета ж даного розділу - дати коротку характеристику найбільш значущих рис релігії, важливі для розуміння спільних рис досліджуваної країни, її народу.

Релігія – це особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини.

Релігія – це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей і т.д.

Якщо виходити з того, що релігія, як і всі явища духовного життя, є результатом психічної діяльності людини – розуму, почуття і волі, її складниками відтак виступають світорозуміння, світовідчуття і ставлення до світу. Вони й становлять три основних елементи релігії. Виділяють також четвертий структурний елемент релігії – релігійна організація, або ж ієрархія.

Віровчення, як системи вірувань, часто розглядають по відношенню до віри в Бога і поділяють так:

- єдинобожжя (грецько-монотеїстичні);
- багатобожжя (грецько-політеїстичні);
- безбожжя (грецько-атеїстичні) або матеріалізм.

Функції релігії: Світоглядна, компенсаторна, комунікативна, регулятивна, інтегративна, політична, культурна, дезінтегруюча.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст терміну «культура».
2. Що являє собою художня культура країни? Яке її значення для туризму?
3. Що таке етнографічна культура країни?
4. У чому полягає методика вивчення мови як компонента культури в туристському країнознавстві?
5. Яка роль релігії як компонента художньої культури і одночасно як умови розвитку туризму?
6. Поясніть зміст поняття «мистецтво».
7. Назвіть основні види мистецтва в туристському країнознавстві.
8. У чому полягає відмінність понять «художній стиль» і «художній канон»?
9. Що таке релігія?
10. Які є види віровчень?

Лекція 6. Політичні умови розвитку туризму

Мета вивчення теми – ознайомлення з основами політичної структури країни.

План

1. Загальні основи структурно-політичних понять.

2. Політика та її значення для туризму.

Перелік ключових термінів і понять: державний устрій, форми державного правління, політика.

1. Загальні основи структурно-політичних понять

Форма державного правління – це спосіб організації верховної влади, який визначає систему її найвищих органів, порядок їх формування і особливості розподілу повноважень між ними, а також взаємовідносини з населенням держави.

Форма правління показує:

- яким чином утворюються вищі органи влади в державі,
- структуру вищих органів державної влади,
- які принципи лежать в основі взаємодії між органами державної влади,
- яким чином вибудовуються взаємовідносини між верховною владою і звичайними громадянами держави,
- котрою мірою організація державних органів дає можливість забезпечувати права людини.

Наука виділяє дві основні форми державного правління: республіку і монархію.

Республіка – це форма правління, за якої вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом на певний термін.

Ознаки, притаманні республіці:

1. виборність вищих органів держави народом безпосередньо, або опосередковано,
2. строковість повноважень,
3. відповідальність вищих органів держави перед народом або вищим представницьким органом,
4. верховенство НПА, які видаються вищими представницькими органами держави,
5. змінюваність вищих посадових осіб і державних установ у результаті виборів. В історії існували різні види республік: афінська демократична, спартанська демократична, римська аристократична, феодалні міста – республіки, буржуазно-демократичні, соціалістичні та інші.

На сьогоднішній день, сучасні республіки поділяють на парламентські, президентські і змішані (президентсько-парламентські або парламентсько-президентські).

Досить значна кількість парламентських республік зосереджуються у Європі, де верховна влада належить обраному народом органу – парламенту, який в свою чергу формує всі інші органи державної влади (до таких республік відносяться Італія, ФРН, Австрія, Індія, Угорщина, Чехія, Греція та ін.). У країнах, де в парламенті є стійка більшість, парламентська модель функціонує у вигляді міністеріалізму, коли уряд за допомогою контрольованої ним більшості впливає на парламент (Німеччина). Іноді, парламентська республіка може бути

нестабільною, прикладом може слугувати Італія, в якій після другої світової війни змінилося більше 60 урядів.

До президентських республік, які характеризуються значною роллю президента в системі органів державної влади, можна віднести США, Аргентину, Мексику, Іран, Бразилію, Швейцарію.

Позитивними якостями президентських республік є те, що президент в таких республіках виступає символом та механізмом реалізації загальнодержавних ідей. Президентська система правління теж не є ідеальною, оскільки президент може не мати достатньої підтримки парламенту для втілення в життя своєї програми, і навпаки за допомогою права вето може перешкодити парламентові схвалити альтернативні ініціативи. Внаслідок різноманітних чинників з'являються змішані форми державного правління, що поєднують ознаки парламентських і президентських республік – президентсько-парламентські і парламентсько-президентські.

В президентсько-парламентських республіках, президент консолідує в своїх руках більш широкі функції у формуванні виконавчої влади та контролі за її діяльністю ніж парламент. У таких республіках президент хоча і не є керівником уряду, але він може надавати йому керівні вказівки, головувати на його засіданнях. До президентсько-парламентських республік відносять Францію, Росію та ін.

У парламентсько-президентських республіках влада президента на формування і роботу уряду обмежена компетенцією парламенту у цій сфері. До парламентсько-президентських відносять Румунію, Чорногорію, Монголію та ін.

Монархія – це форма державного правління, за якої вища державна влада фактично або формально консолідується в руках однієї особи (монарха), і, як правило, передається у спадок.

Монархія характеризується такими ознаками:

1. Главою держави є монарх.
2. Влада, як правило, передається у спадок і зберігається пожиттєво.
3. Монарх уособлює вищу державну владу за власним правом, а не в порядку делегування від народу.
4. Монарх є невіддільним будь-яким іншим суб'єктам влади.
5. Монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління.

В сучасній науці виокремлюють: необмежену і обмежену монархію.

Державний устрій – це територіальна або національно-територіальна організація держави, що характеризує просторову організацію влади та державне самовизначення населення (нації), що на ній проживає. Тобто спосіб поділу держави на певні складові частини та розподіл влади між ними. Державний устрій кожної країни зумовлюється її суспільно-політичним ладом. Він відбиває правове становище як держави в цілому, так її окремих складових частин, взаємовідносини між ними.

Державний устрій визначає:

- принцип поділу території держави на складові елементи;
- спосіб організації населення на певній території;
- рівень врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіям їхнього проживання певних повноважень щодо територіального самоврядування;
- наявність або відсутність у складових держави ознак політичної самостійності та державності;
- взаємовідносини між різними рівнями державних органів влади.

У сучасному світі існують дві основні форми державного устрою: федеративна (складна) й унітарна (проста) та одна додаткова – конфедеративна (союзна).

Федеративна – складна форма державного устрою, що характеризується наявністю національно-державних утворень (штатів, земель, республік, автономій). Вона утворюється на підставі договору між суб'єктами, кожен з яких зберігає юридично визначену політичну самостійність і ознаки державності. Прикладами таких держав виступають Сполучені Штати Америки, Німеччина, Російська Федерація.

Ознаки федерації:

1. Територія складається із територій її суб'єктів, які можуть встановлювати власний адміністративно-територіальний поділ.
2. Два рівня органів державної влади і управління – федерації та її суб'єктів.
3. Характерним є двопалатний парламент, в якому одна з палат представляє інтереси суб'єктів федерації.
4. Законодавство складається із законодавства федерації і законодавства суб'єктів федерації, яке не може суперечити законодавству федерації.
5. Суб'єкти федерації не є суб'єктами міжнародного права, але у міжнародних договірних відносинах у разі надання відповідних повноважень від федерації суб'єктам федерації останні можуть брати участь у міжнародних договірних відносинах самостійно. Федеральна влада при цьому має виключне право контролювати впровадження зовнішньої політики.
6. Можливість дворівневої системи судових та правоохоронних органів.
7. Наявність зовнішніх атрибутів (столиця, прапор, герб, гімн) федерації і суб'єктів федерації.

Федеративні держави класифікуються за різними критеріями: за способом утворення, за змістовним критерієм, за способами здійснення владних повноважень, за характером владних повноважень між суб'єктами.

Унітарна держава – це така форма територіально-адміністративного устрою держави, коли в її складі відсутні інші відокремлені державні утворення. Більшість держав, які існували в минулому й існують сьогодні, є унітарними. Перевагою унітарної держави є ефективність керування, надійного забезпечення державної єдності і цілісності. Прикладами таких держав виступають Франція, Україна, Фінляндія.

Ознаки унітарності держави:

1. Повна політична єдність на всій її території.
2. Єдині вищі органи державної влади (глава держави, парламент, уряд, судові органи та ін.), яким підпорядковуються підконтрольні місцеві органи.
3. Єдиний адміністративно-територіальний поділ. Відсутні відокремлені територіальні утворення, що мають ознаки суверенності.
4. Єдина для всієї держави система законодавства.
5. Управління єдиними збройними силами і правоохоронними органами здійснюється центральними органами державної влади.
6. Єдине громадянство, грошова система.
7. Одноособове представництво від усієї держави у міжнародних взаємовідносинах на рівні держав.

За ступенем залежності місцевих органів від центральної влади унітарні держави поділяються на:

- Централізовані – місцеві органи державної влади очолюють керівники, що призначені із центру і їм підпорядковуються органи місцевого самоврядування (Фінляндія).
- Децентралізовані – місцеві органи влади мають значну самостійність у вирішенні питань місцевого життя (Велика Британія, Данія, Грузія).
- Змішані – це присутні ознаки централізації і децентралізації (Японія, Туреччина, Україна).

Конфедерація – політичний союз, кожний член якого зберігає незалежність.

Ознаки конфедерації:

1. Відсутність загальної для всієї конфедерації території і державного кордону.
2. Відсутність загальних законодавчих органів і системи управління.
3. Відсутність загальної для всіх учасників конституції, законодавства, громадянства, фінансової системи.
4. Відсутність суверенітету конфедерації, але збереження міжнародного статусу учасників.
5. Наявність загального конфедеративного органу, що складається з делегатів суверенних держав.
6. Рішення загальних конфедеративних органів здійснюються за принципом консенсусу.
7. Наявність права виходу зі складу конфедерації.

Адміністративно-територіальний устрій (адміністративний поділ) – це поділ території країни на окремі частини – адміністративно-територіальні одиниці (губернії, провінції, області, округи, повіти), залежно від якого створюються і діють органи державної влади та місцевого самоврядування.

Інститутом, що регулює територіальну організацію суспільства і взаємодію його територіальних частин, є адміністративно-територіальний поділ.

Адміністративно-територіальна одиниця – це частина території країни, що має місцеву адміністрацію – управління.

2. Політика та її значення для туризму

Політичні умови поряд з іншими також грають важливу роль в розвитку туризму. Але їх місце в туристській характеристиці дещо скромніше: основні положення політики впливають головним чином тільки на організаційні та технологічні аспекти турбізнесу. Для того щоб це побачити, зрозуміти і показати в країнознавчій характеристиці, необхідно володіти професійними знаннями. Курс «Країнознавство» випереджає спеціальні курси, формуючи систему загальних, базових понять, які в подальшому є основою для професійних навчальних дисциплін. Разом з тим туристська характеристика країн – це не довідник, що містить по можливості найбільший набір відомостей, а система уявлень про можливості турбізнесу в країні. Характеристика політичних умов – природна і необхідна частина цієї системи.

Характеристика починається, як правило, з загальних, довідкових відомостей про державний устрій країни, тобто про форму правління і адміністративно-територіального устрою країни. Далі необхідно вказати, чи є країна членом воєннополітичних і (або) економічних союзів і яких саме. Слід зазначити, до яких обмежень або нових можливостей в політиці країни призводить це участь, в чому це виражається, як це впливає на туризм, а також яка зовнішня політика цієї держави на світовій арені.

Далі слід розглянути ряд питань внутрішньої політики: внутрішньополітичний клімат в країні, особливості суспільно-політичному обстановки, наявність або відсутність внутрішніх конфліктів або розбіжностей (релігійних, етнічних, воєннополітичних або соціальних), райони конфліктів або напруженості.

Важливо також знати і розповісти про настрої в суспільстві, про ступінь демократичності, толерантності цього товариства по відношенню до інакомислячих, іноземцям, про кримінальну обстановку в країні в цілому і в основних туристських районах і центрах.

Потім треба перейти до розгляду питань про державну політику в сфері туризму, про наявність національного (Державного) законодавства і національної туристської адміністрації. Але головна увага варто приділити існуючим програмам розвитку туризму, пріоритетам в їх утриманні, особливостям і географії їх реалізації.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте уявлення про поняття «політичні умови розвитку туризму».
2. Розкрийте основні положення плану характеристики політичних умов розвитку туризму.
3. Яке значення має характеристика столиці?
4. Які є особливості зовнішньої та внутрішньої політики в країні, їх вплив на туризм?
5. Розкрийте основні риси державної політики у сфері туризму в різних типах країн.

6. Що таке «програми розвитку туризму» в країні?
7. Поясніть термін «національна туристська адміністрація».

Лекція 7. Економіка й інфраструктура країни

Мета вивчення теми – ознайомлення з загальною характеристикою економіки та інфраструктури країни та визначити їх значення для розвитку туризму.

План

1. Характеристика економіки й інфраструктури країни.
2. Сутність туристичної інфраструктури.
3. Методика проведення аналізу економіки країни.

Перелік ключових термінів і понять: економіка, інфраструктура, ВВП і ВНП, форма власності.

1. Характеристика економіки й інфраструктури країни

Основним критерієм визначення економічного рівня розвитку держави є величина Валового внутрішнього та Валового національного продукту у розрахунку на душу населення.

Поділ країн на групи залежно від рівня їх економічного розвитку називається типологією держав, відповідно до якої суверенні держави поділяють на чотири типи.

- Високорозвинуті країни (виробляють $\frac{2}{3}$ ВВП світу, їх близько 30).
- Країни, що розвиваються ($\frac{1}{4}$ ВВП світу, приблизно 130 країн).
- Країни з перехідною економікою Центральної та Східної Європи, Північної та Центральної Азії (до 30 країн).
- Країни централізовано керованої економіки: Китай, Куба, Корея Північна, В'єтнам.

Крім ВВП (ВВП) при виділенні типів країн використовують новий інтегральний показник соціального розвитку країн так званий Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який враховує розмір реального доходу на душу населення, середню очікувану тривалість життя та рівень освіченості населення країни. Найвищі показники ІРЛП мають високорозвинуті країни великої сімки (США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія та Канада), інші країни Західної Європи та Австралія і Нова Зеландія.

Типологія країн за рівнем економічно-соціального розвитку має практичне значення. Так в ООН для вирішення проблеми подолання відсталості країн, що розвиваються, визначають держави, що найбільше потребують фінансової та гуманітарної допомоги.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – визначається як сукупна вартість всієї кінцевої продукції, випущеної на території країни за рік.

Валовий національний продукт (ВНП) – складається з ВВП за вирахуванням прибутків іноземних компаній у даній країні та з додаванням прибутків, отриманих підприємцями даної країни за кордоном.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість кінцевої продукції підприємств, галузей матеріального виробництва і сфери послуг, що знаходяться на території країни. ВВП – сукупний дохід, вироблений на території країни.

Валовий національний продукт (ВНП) – дохід, який включає вартість товарів і послуг, вироблених національними суб'єктами (підприємствами, організаціями і приватними особами) за рік, незалежно від їх місцезнаходження (на території країни чи за кордоном).

Інфляція – надмірне, проти потреб товарообігу, збільшення кількості паперових грошей з наступним їх швидким знеціненням.

Форма власності – це стійка система економічних відносин і господарських зв'язків, що зумовлює відповідний спосіб та механізм поєднання працівника і засобів виробництва.

Історичні форми власності:

- Первісно-общинна – для неї характерні однакові права всіх членів общини на панівний об'єкт власності – землю, а також на засоби праці й результати виробництва.
- Рабовласницька – характеризується абсолютною концентрацією прав власності рабовласника на засоби виробництва, результати праці й на працівника (раба).
- Феодальна – передбачає абсолютні права власності феодала на землю й обмежені права на працівника (селянина-кріпака).
- Капіталістична – характеризується зосередженням прав власності підприємця на засоби та результати праці і відсутністю власності на найманого робітника, який має особисту свободу.

Приватні форми власності:

- Індивідуально-трудова (Одноосібна та Сімейна);
- З найманою працею (Індивідуальна із застосуванням найманої праці, Партнерська, Корпоративна (акціонерна));

Суспільні форми власності:

- Державна (Загальнодержавна, Комунальна (муніципальна));
- Колективна (Власність колективу підприємства, Кооперативна, Власність громадських організацій, Власність релігійних і культових організацій)

Господарство, іноді економіка – сукупність всіх чинників (матеріальних і духовних), які є у розпорядженні людини чи людської спільноти (господаря) і використання яких дозволяє отримувати засоби задоволення потреб.

Типи господарств:

- Домашнє господарство, також домогосподарство;
- Міське господарство;

- Особисте селянське господарство;
- Народне господарство;
- Суспільне господарство;
- Світове господарство чи глобальне господарство.

Під інфраструктурою туризму розуміється система забезпечення переміщення, життя, відпочинку та пізнавальної діяльності туристів – комплекс споруд, інженерних і комунікаційних мереж, засобів зв'язку, доріг, підприємств індустрії туризму, засобів інформації та забезпечення туристської діяльності, а також власне туристів.

Елементами інфраструктури туризму є:

- 1) Об'єкти транспортних перевезень;
- 2) Об'єкти розміщення;
- 3) Об'єкти харчування;
- 4) Об'єкти розваги;
- 5) Туристські організації.

2. Сутність туристичної інфраструктури

Туристична інфраструктура – це базова умова розвитку туризму, що створює необхідний і достатній рівень комфорту в місцях перебування туристів, а також покращує умови життя місцевих жителів, надаючи, наприклад, робочі місця.

До складу туристичної інфраструктури входять:

- транспорт;
- гостинність;
- громадське харчування;
- роздрібна торгівля;
- комунальна служба;
- зв'язок;
- побутове обслуговування.

Найбільше значення мають транспорт, сфера гостинності і об'єкти харчування.

Для туризму велике значення мають чотири види транспорту: авіаційний, автомобільний, залізничний і водний. Рівень розвитку будь-якого з них визначається густиною мережі трас, їх якістю, рівнем рухомого складу і особливостями організації перевезень.

Розвиток всієї індустрії подорожей в будь-якій країні насамперед залежить від рівня розвитку індустрії гостинності. При цьому кількість місць в готелях або будь-яких інших видах засобів розміщення – головний показник, що використовується для оцінки ефективності роботи і реальної можливості прийому туристів в конкретному туристичному центрі або регіоні. Індустрію гостинності в будь-якій країні складають засоби колективного і індивідуального розміщення: готелі, готелі, мотелі, гуртожитки, заїжджі двори, туристичні бази, хутори, садиби та ін.

Важливим елементом туристичної подорожі є об'єкти харчування. До підприємств громадського харчування відносяться: ресторани, кафе, бістро, закусочні, їдальні та ін. Як правило, вважається, що турист з ранку повинен одержати сніданок, тому велика частина установ гостинності надає таку послугу, вартість якої звичайно просто включається у вартість розміщення.

Базовий блок галузей розвитку туризму в будь-якій країні разом з туристичною інфраструктурою складають індустрії розваг, дозвілля, охорони здоров'я і спорту. Провідна роль належить індустрії розваг та індустрії дозвілля. Відмінності між цими двома групами галузей невеликі.

Зазвичай до індустрії дозвілля відносять ті підприємства, установи і споруди, послуги яких мають деякі елементи пізнавального характеру.

Індустрія розваг має досить складну галузеву структуру. До неї відносяться численні підприємства роздрібною торгівлі, починаючи від дрібних до великих торговельних центрів, бутіків, сувенірних крамниць тощо. Відвідини магазинів (шоппінг) – улюблене проведення часу більшості туристів, навіть просте розглядання вітрин, а тим більше купівля сувенірів можуть стати для них розвагою. Для прихильників азартних і спортивних ігор та розваг створюється безліч атракціонів, спортивних розважальних комплексів і гральних закладів.

Особливе місце займають стадіони та іподроми. Великою популярністю серед туристів, насамперед серед молоді, користуються дискотеки, спортивні, молодіжні і нічні клуби. Навіть вулиці нічного міста можуть представляти інтерес. Тим більше, що в великих туристичних центрах на таких вулицях навіть вночі «кипить життя».

Унікальні розважальні можливості надають різного роду тематичні парки і парки розваг з набором відповідних послуг. Найбільшою популярністю користуються аквапарки, парки жахів і космічні парки. Сьогодні набули популярності мультимедійні зали, кафе-театри, вуличні театри та інші атракції на відкритому повітрі. Вони доповнюють панораму виставкових і кіноконцертних комплексів, мюзик-холів і кіностудій, що успішно співпрацюють з турфірмами.

Для любителів спокійного відпочинку є мережа ландшафтних і історичних парків, ботанічних садів. Любителям тваринного світу пропонують свої послуги різні зоопарки, акваріуми, тераріуми, дельфінарії.

Різноманітний спектр послуг надають туристам природно-рекреаційні парки. Сюди відносяться національні парки і заповідники. Характеристика природно-рекреаційних парків включає два аспекти: характеристику природних умов парку і можливостей його туристичного використання. Це не тільки перелік послуг, що надаються адміністрацією парку турфірмам, але і короткий опис туристичних маршрутів і діючих програм. Більшість установ природно-рекреаційної сфери в різних країнах пропонують на туристичному рівні безліч різноманітних цікавих програм, починаючи з простого відпочинку на природі і піших прогулянок до спостереження за конкретними тваринами.

Індустрія охорони здоров'я туристичного профілю в країнах представлена декількома основними типами установ: курортами, санаторіями, пансіонатами і базами відпочинку. Цей напрям діяльності включає такі галузі: лікувально-профілактичну, оздоровчу, лікувальну і реабілітаційну. Відповідно до цих напрямів за спеціалізацією розрізняють два типи установ: установи оздоровчого і лікувально-оздоровчого профілю; установи тільки лікувального профілю.

Санаторії, наприклад, відносяться виключно до лікувальних установ. Профіль (спеціалізація) таких установ визначається захворюваннями, які в них лікують (нервові, кардіологічні, шлунково-кишкові захворювання), або реабілітацією хворих після перенесених захворювань.

Установи оздоровчого і лікувально-оздоровчого профілю пропонують програми загальнозміцнюючої дії, відновлення сил і профілактики захворювань. Традиційні санаторні (лікувальні) курорти стають поліфункціональними лікувально-оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів. Основні причини цих змін: мода на здоровий спосіб життя; скорочення фінансової підтримки з боку муніципалітетів і держави.

Через особливості географічного розташування установи підрозділяються на приморські, рівнинні і гірські (такими є зокрема ті, що знаходяться і функціонують в Карпатському регіоні), лісові, степові, пустинні, а по співвідношенню факторів, що використовуються – на кліматичні, бальнеологічні (застосування мінеральних або морських вод), грязьові і змішаного напрямку.

Останніми роками все більшого поширення набуває використання інших, найрізноманітніших первинних матеріалів в лікувально-оздоровчих цілях: вина, плодів, ягід, гусянки, природних солей, природної пари, газів тощо. Власне, головне значення в оцінці можливостей мають не природні чинники, а якість лікувально-оздоровчих послуг, що надаються туристам, тобто якість курортів.

Для наочності наведемо наступний приклад: передумовою розвитку сільського господарства є родючий ґрунт, але необхідні якісне насіння, якісна сільськогосподарська техніка і високий рівень технології рослинництва – без всього цього добрі результати неможливі. І в індустрії охорони здоров'я неможливо без високого рівня обслуговування клієнтів, фахівців високого рівня, без сучасної медичної техніки, без ліцензованої (міжнародний патент або ліцензія) технології лікування розвивати сучасний курортний бізнес, лікувальний туризм. Значення мають також екологічний стан території, на якій знаходиться установа, тривалість комфортного кліматичного періоду, набір і якість послуг культурної програми. Так, наприклад, в багатьох зарубіжних країнах лікувальні установи розміщуються на території національних парків або заповідників, тобто в екологічно чистих зонах.

Індустрія спорту включає декілька груп установ і споруд, що виконують різні функції і взаємодоповнюють одна одну: курорти спортивного призначення, спортивні комплекси і споруди, спортивні центри і ряд виробничо-технічних споруд, які також використовуються для організації

спортивних занять туристів (наприклад, пристані і порти, аеродроми, туристичні бази, гірськолижні бази та ін.). Типовою спортивною установою туристичного профілю є курорти. Зазвичай це декілька селищ, в кожному з яких є мережа магазинів, підприємств гостинності і громадського харчування. На невеликій відстані від селищ розташовуються спортивні споруди різного профілю, різних видів спорту, які дозволяють туристам урізноманітнити час перебування на курорті. Навіть якщо це цілорічний гірськолижний курорт, в його межах обов'язково існують споруди для літніх видів спорту і занять.

Додатково на курорті створюються численні розважальні комплекси: від боулінгу і казино до концертних залів, польотів на вертольотах і повітряних кулях. Велика частина цих об'єктів безпосередньо використовується для організації різних занять, але частина з них одночасно служить ареною проведення спортивних видовищних заходів, на яких туристи присутні як глядачі. З цієї точки зору установи і споруди можуть бути віднесені до індустрії дозвілля або навіть до масової культури (наприклад, Буковель, Славське, Закопане).

3. Методи проведення аналізу економіки країни

Метод економічного аналізу – це науковий спосіб вивчення, становлення та розвитку господарських явищ і процесів. Він є сукупністю прийомів й способів дослідження господарської діяльності будь-якого економічного об'єкта шляхом виявлення та визначення взаємозв'язку і змін його параметрів, кількісного та якісного вимірювання впливу окремих факторів й їх сукупності на ці зміни.

Залежно від способу пізнання економічних систем, вони поділяються на три групи:

1. загальнонаукові;
2. економіко-логічні;
3. економіко-математичні.

Загальнонаукові методи:

1. Методи теорії пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція);
2. Евристичні методи (Метод «мозкового штурму», анкетування, морфологічний метод, метод семикратного пошуку, Метод асоціацій та аналогій.).

Економіко-логічні методи:

1. Методи детермінованого факторного аналізу (Методи елімінування, логарифмічний метод, інтегральний метод);
2. Методи загального аналізу (методи порівняння і групування, методи середніх величин та індексів, методи балансового зв'язку, графічні методи, методи комплексної оцінки).

Економіко-математичні методи (Методи економічної кібернетики, Методи дослідження операцій, економетричні методи, методи математичного програмування, Методи кореляційно-регресійного зв'язку).

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризувати основні поняття про економічні умови розвитку туризму.
2. У чому полягає відмінність методичних підходів вивчення економічних умов в туристському країнознавстві від економічної географії та комплексного країнознавства?
3. Поясніть країнознавчий зміст поняття «туристська інфраструктура».
4. Назвіть провідні галузі туристської інфраструктури.
5. Назвіть чотири основні групи галузей сфери послуг в туристському країнознавстві.

Лекція 8. Територія й навколишнє середовище

Мета вивчення теми – ознайомлення з основними поняттями території та навколишнього середовища, визначення їх значення у розвитку туризму.

План

1. Основні поняття території та навколишнього середовища, їх компоненти.
2. Взаємозв'язок туризму, навколишнього середовища та екології.

Перелік ключових термінів і понять: природа, навколишнє середовище, територія, екологія, екосистема.

1. Основні поняття території та навколишнього середовища, їх компоненти

Територія держави – обмежена кордонами частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом певної держави.

До складу території входить: простір суші, острови й архіпелаги у відкритому морі, її надра; континентальний шельф; повітряний простір над землею і водною територією, внутрішні і територіальні води.

До державної території прирівнюються: території посольств, морські, річні, повітряні і космічні кораблі під прапором чи знаком держави; військові кораблі; кабелі та трубопроводи, прокладені у відкритому морі, що з'єднують території держав; технічні споруди на континентальному шельфі або в надрах відкритого моря, навіть якщо вони знаходяться у водах або глибоко на дні виключних морських зон.

Довкілля (також навколишнє природне середовище) – всі живі та неживі об'єкти, що природно існують на Землі або в деякій її частині (наприклад, довкілля країни). Сукупність абіотичних та біотичних факторів, природних та змінених діяльністю людини, які впливають на живий світ планети. Природний

складник довкілля вирізняється властивістю самопідтримання й саморегуляції без втручання людини.

Навколишнє середовище – це частина зовнішнього середовища, що оточує людину, підтримує її існування, створює умови для діяльності і суспільних відносин, безпосередньо впливає на її життя і здоров'я.

«Навколишнє середовище» розуміють як сукупність природних, природно-антропогенних і соціальних факторів життя людини. З цього випливає, що основними складовими навколишнього середовища є природне та соціальне середовища.

Природне середовище включає в себе всю сукупність оточуючих людину об'єктів живої та неживої природи. В ньому розрізняють: атмосферу, гідросферу, літосферу і біосферу.

Соціальне середовище складається з різноманітних підсистем соціальної інфраструктури суспільства: виробнича сфера, побутова сфера, освіта і культура, охорона здоров'я тощо.

Навколишнє середовище – це також сукупність абіотичного, біотичного і соціального середовищ, які тісно взаємопов'язані між собою і людиною. Єдиний природний комплекс, утворений живими організмами і неорганічними компонентами, які взаємопов'язані кругообігом речовин називається екосистемою.

Екосистеми – основні одиниці природи на поверхні Землі, які можуть охоплювати простір будь-якого розміру (від краплі води до усїєї поверхні Землі – біосферна екосистема). Вона може бути і штучно створена (космічний корабель) і до її складу може входити людина.

Безперервність життя на землі забезпечується унікальною здатністю живих істот створювати й підтримувати внутрішнє середовище, здійснювати обмін речовин з навколишнім середовищем і передавати ці властивості своїм нащадкам у спадок. Перш ніж розглядати екологію як науку про взаємозв'язки і взаємозалежність всіх живих організмів з навколишнім середовищем, ми повинні розглянути поняття середовища.

Поняття «природа» і «навколишнє середовище» дуже подібні. Але поняття «природа» значно ширше.

Природа – це об'єктивна реальність, результат еволюції матеріального світу, яка існує незалежно від свідомості людини. Проте у природі ми давно не живемо, оскільки мешкаємо в середовищі, трансформованому під впливом діяльності людини. Це навколишнє середовище утворилося в результаті тривалої еволюції планети Земля під впливом людської діяльності, створення так званої «вторинної природи», тобто міст, заводів, транспортних магістралей, сільськогосподарських угідь тощо. Навколишнім середовищем називають ту частину земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті й виробничій діяльності. Середовище, яке оточує людину, формувалося мільйони років. Воно складається з природного середовища, яке розвивалося в процесі еволюції Землі і життя на ній; природних ресурсів, без яких неможливе існування та розвиток суспільства; штучного середовища,

створеного людьми в процесі розвитку і створення господарських інфраструктур. Одним з найважливіших компонентів навколишнього середовища (довкілля) є ландшафт.

Ландшафт – це природно-територіальний комплекс як цілісна система, що об'єднує елементи живої й неживої природи.

Ландшафтом називають відносно однорідну ділянку географічного середовища, яка за своєю структурою відрізняється від інших ділянок.

Навколишнє середовище в науці сумісне з поняттям про географічне середовище. Воно – необхідна умова життя і діяльності суспільства. Середовище – це і простір для проживання, і джерело ресурсів, воно має великий вплив на духовний світ людей, їхнє здоров'я і настрої.

Науковці намагалися розкрити різноманітні аспекти взаємодії суспільства і природи, використовуючи сучасне тлумачення самого відношення «людина – довкілля», яке є ширшим порівняно з традиційним відношенням «людина – природа» чи «людина - навколишнє середовище», оскільки відображає реальне середовище, що оточує нас. Таким чином, звернення до відношення «людина – довкілля» дозволяє враховувати багатшу палітру людських зв'язків зі світом, аніж це робилося раніше. Під поняттям «довкілля» тут розуміємо середовище існування людського суспільства. Оскільки ми багато уваги приділяємо протиріччю між людським суспільством та середовищем його існування, виникає необхідність розглянути тлумачення цих понять. Людське суспільство будемо розглядати як спільноту людей, пов'язаних між собою матеріальними і духовними відносинами. Середовище існування суспільства є наслідком сукупної дії природних, техногенних та соціокультурних факторів, що прямо чи опосередковано впливають на життя і господарську діяльність суспільства. Воно складається з географічного та соціокультурного середовища.

Географічне середовище – це матеріальне довкілля, складене з природних та техногенних об'єктів, у якому суспільство існує, задовольняє свої потреби і яке перетворює.

Соціокультурне середовище – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством протягом всієї історії духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, і зокрема, обумовлюють поведінку у сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Географічна оболонка – комплексна оболонка Землі, що утворилася внаслідок взаємопроникнення і взаємодії речовин окремих геосфер – літосфери, гідросфери, атмосфери і біосфери. Географічна оболонка є навколишнім середовищем людського суспільства, і в свою чергу, зазнає значного перетворюючого впливу від нього. До її складу входять повністю гідросфера і біосфера, частина атмосфери і літосфери. Географічна оболонка є складною динамічною природною системою, що характеризуються наявністю речовини у трьох агрегатних станах – твердому, рідкому і газоподібному.

Географічна оболонка – найбільший природний комплекс, у розвитку й функціонуванні якого є певні закономірності:

1) Цілісність – це всі компоненти географічної оболонки становлять єдине ціле, взаємодіють між собою, речовина перебуває в постійному кругообігу, а енергія – процесі безперервної трансформації.

2) Ритмічність – це періодичне повторення подібних природних явищ, які тривають добу (ніч і день), рік (весна, літо, осінь, зима), тисячоліття (похолодання й потепління клімату) чи мільйони років (горотворення).

3) Зональність – це зміна характеру і властивостей природних комплексів та їх компонентів від екватора до полюсів, пов'язана з нерівномірним розподілом сонячної енергії залежно від географічної широти.

4) Висотна поясність – це зміна рельєфу, клімату, вод, ґрунтів, рослинності і тваринного світу в залежності від абсолютної висоти місцевості, експозиції схилів та напряму простягання гірських хребтів відносно переважаючих повітряних мас.

Літосфера – зовнішня тверда оболонка Землі, яка включає всю земну кору з частиною верхньої мантії Землі. Вона є продуктом фізико-хімічних процесів, які відбуваються в надрах планети. Земна кора складається з магматичних (граніти, сієліти, діорити, габро, ліпарити, базальти), метаморфічних (кристалічні сланці, мармур, кварцити) та осадових (піски, глини, пісковики, вапняки) гірських порід. На нижній межі земної кори (т.зв. поверхня Мохоровичича) спостерігається різке підвищення швидкості поширення сейсмічних хвиль і збільшення в'язкості речовини. Найбільш верхня частина мантії служить джерелом матеріалу для утворення земної кори. Тут здійснюються різноманітні перетворення речовини, формується енергія вертикальних рухів і утворення геологічних структур земної кори. У різних частинах Землі земна кора має різну товщину і різну будову. У її товщі розрізняють три оболонки – осадову, гранітну й базальтову. На самій поверхні континентальної земної кори розміщена осадова оболонка, товщина якої змінюється від нуля до 8 - 15 км. У деяких місцях вона відсутня, оскільки в результаті горотворчих процесів метаморфічні породи гранітної оболонки виходять на поверхню Землі. Гранітна оболонка розміщена під осадовою і не має суцільного поширення, бо відсутня на більшій частині дна Світового океану. Базальтова оболонка розміщена під гранітною. Цю оболонку ще називають океанічною земною корою. Верхню частину осадової оболонки земної кори складає кора вивітрювання, котра формується в результаті перетворення гірських порід під впливом механічної та хімічної дії різних атмосферних факторів, рослин і тварин. На поверхні кори вивітрювання формується ґрунтовий покрив, що є основою земельного фонду біосфери. Ґрунт є продуктом сукупної дії клімату, рослинності, тварин і мікроорганізмів на поверхневі шари гірських порід. Залежно від кліматичних, геологічних та географічних умов ґрунти мають товщину від 15 - 25 см до 2 - 3 м. У ґрунтах зосереджена основна маса організмів і мікроорганізмів літосфери. Вони є родючим субстратом біосфери, значення якого для людини важко переоцінити. Актуальність вивчення літосфери зумовлена ще й тим, що вона є джерелом усіх мінеральних ресурсів, одним з основних об'єктів господарської діяльності.

Значні антропогенні зміни літосфери є підставою для розвитку глобальної екологічної кризи. У її межах періодично відбуваються сучасні тектонічні та інші фізико-географічні процеси (землетруси, зсуви, обвали, селі, ерозія ґрунтів), які мають величезне значення для формування екологічних ситуацій у певних регіонах планети. Під терміном.

Екологія – це наука, що вивчає закономірності взаємостосунків організмів з довкіллям, а також організацію і діяльність надорганізмових систем (популяцій, видів, біоценозів, біосфери).

У структурі сучасної екології виділяють такі основні напрямки: загальна, спеціальна та прикладна екологія.

2. Взаємозв'язок туризму, навколишнього середовища та екології

З розгляду взаємозв'язку туризму та екології випливає, що вони один без одного існувати не можуть, так як природні ресурси входять до складу туристичних ресурсів нарівні з іншими складовими туристичного бізнесу, такими як капітал, технології, кадри. Але разом з тим не можна не застосовувати рішучих заходів, спрямованих на запобігання шкоди природі в процесі туристичної діяльності. Адже наслідком відмови від туризму будуть економічні втрати, а ігнорування пов'язаного з ним екологічного аспекту тягне за собою руйнування природного середовища, що для суспільства часом має важливіші наслідки, ніж отримання держбюджетом податків від туризму.

Розвиток туризму на принципах екологічного менеджменту повинен володіти набагато більшою «пробивною здатністю», основою чого є, перш за все, висока якість цього виду діяльності. Туризм повинен перетворитися на «індустрію гостинності» при дбайливому ставленні до туристичних ресурсів і навколишнього середовища. У рамках спрямованого, регульованого та сталого туризму легше здійснювати контроль, аналіз і управління процесом розвитку туризму, розробляти надійні методи контролю за станом навколишнього середовища і попереджати будь-які негативні наслідки від перебування в ній туристів.

Таким чином, від усвідомлення факту неминучості впливу туризму на навколишнє середовище, громадськість дійшла висновку про обов'язковість його захисту від туристів, використовуючи для цього механізм екологічного менеджменту. А оскільки розвиток туризму в усьому світі набув масштабного характеру і відбувається в системі все більш складних ринкових відносин в економіці, мова, по суті, йде про екологізацію туризму і про цілеспрямоване управління ним в інтересах охорони і збереження природи. Таке нове подання ролі туризму покликане забезпечити єдність туристів і працівників індустрії туризму з прихильниками захисту навколишнього середовища.

Прагнення до захисту навколишнього середовища від негативного впливу туризму за допомогою інструментарію менеджменту набуває певного руху. Обмежувальні заходи проводяться через інформування населення, запровадження штрафних санкцій, підвищення вартості подорожей або державні укази. Наприклад, в Індії застосовуються обмеження на будівництво

будинків у безпосередній близькості до моря. У Мавританії забороняється зводити об'єкти вище пальмових дерев. Щоб не завдавати шкоди навколишньому середовищу, у Швейцарії перевага віддається програмам оновлення і реконструкції діючих готелів, а не будівництву нових. Неважко уявити собі, що ці та подібні заходи носять управлінський характер, так як вони виражають цілеспрямований вплив на екологію туристичних центрів в інтересах захисту природи.

При ефективно побудованому екологічному менеджменті туризм може сприяти збереженню природного довкілля. Виручка від продажу квитків в національний парк може бути використана спеціально для того, щоб заплатити за захист і управління екологічно вразливих регіонах. Спеціальні збори для проведення природоохоронних заходів щодо збереження можуть бути зібрані з туристів або туроператорів. Туристична діяльність є джерелом наповнення різноманітних природоохоронних фондів, а ефективний менеджмент-план дозволяє національним паркам повністю себе забезпечувати у фінансуванні

Впроваджуючи принципи екологічного менеджменту туристичної діяльності, а особливо готелі можуть збільшити вигоди, одержувані природних територій. Але це вимагає ретельного планування для контрольованого розвитку, на основі аналізу екологічних ресурсів району. Планування допомагає робити вибір між конфліктуєчим природокористуванням, або знайти способи, щоб зробити їх сумісними. Впровадження екологічних технологій можуть бути важливими інструментами для планування і експлуатації туристичних об'єктів таким чином, щоб мінімізувати їх вплив на навколишнє середовище. Наприклад, "зелене" будівництво (з використанням енергоефективних та екологічно чистих будівельних матеріалів, каналізаційних систем і джерел енергії) набуває все більшого значення для туристичної галузі, щоб зменшити його вплив на навколишнє середовище.

Туризм має потенціал, щоб збільшити суспільне розуміння навколишнього середовища та з метою поширення інформації про екологічні проблеми. Індустрія туризму може зіграти ключову роль у наданні екологічної інформації та підвищення обізнаності серед туристів про екологічні наслідки своїх дій.

Туризм може внести суттєвий внесок у захист навколишнього середовища, збереження і відновлення біологічного різноманіття і сталого використання природних ресурсів. З-за їх привабливості, незаймані місця та природні території із за туристичної цінності можуть призвести до створення національних парків і парків дикої природи. На Гавайях, нові закони і нормативні акти були прийняті, щоб зберегти Гавайських тропічних лісів і для захисту місцевих видів. Коралові рифи навколо острова і морського життя, які залежать від них для виживання також захищені. Гаваї тепер стали міжнародним центром з дослідження екологічних систем – і заохочення та збереження островів індустрія туризму була основна мотивація для цих дій.

Запитання для самоконтролю

1. Які уявлення про територію країни представлені в туристському країнознавстві?
2. Розкрийте зміст поняття «територіальні води».
3. Який вплив конфігурації та розмірів території країни на розвиток туризму?
4. У чому відмінність понять «територія» і «простір»?
5. Що таке соціально-економічний простір?
6. Що розуміють під терміном «навколишнє середовище» в туристському країнознавстві?
7. Назвіть основні компоненти навколишнього середовища.
8. Які є типи просторів?
9. Який взаємозв'язок туризму, навколишнього середовища та екології?

Тести для контролю засвоєння знань

1. Загальну характеристику рельєфу необхідно починати з:

- вказівки найвищої точки;
- вказівки усіх форм рельєфу, що знаходяться на території;
- вказівки переважаючої форми рельєфу;
- вказівки найнижчої точки.

2. Найсприятливіші для спелеотуризму гори складаються з таких порід:

- рихлі осадові породи;
- вапнякові породи;
- тверді магматичні;
- гірські метаморфічні.

3. Гейзерами називаються вулкани, що виливають:

- магму;
- киплячу воду;
- грязь;
- усе одночасно.

4. Обширні ділянки земної поверхні з різкими коливаннями висот і контрастними формами рельєфу, піднесені вище 600 м над рівнем моря – це:

- гора;
- низовина;
- плоскогір'я;
- піднесеність.

5. Рівнини за характером бувають:

- плоскими та ступінчастими;
- хвилястими та горбистими;
- плоскими та горбистими;
- плоскими, ступінчастими, горбистими, хвилястими.

6. Сукупність зовнішніх природних факторів, що поступово призводять до руйнування гір – це:

- метаморфози;
- вивітрювання;

- старіння;
- оновлення.

7. Основних кліматичних поясів існує:

- 5;
- 4;
- 7;
- 6.

8. Наявність морських течій впливає на клімат:

- ні, не впливає;
- звісно впливає;
- залежно від берегової лінії;
- впливають тільки теплі течії.

9. На кліматичних картах місця з однаковою температурою повітря поєднуються:

- ізобарами;
- ізотермами;
- ізогіпсами;
- ізогістами.

10. Назвіть шар атмосфери, де зосереджений майже весь озон:

- стратосфера;
- тропосфера;
- мезосфера;
- іоносфера.

11. Головним чинником, що формує температурні умови на Землі є:

- рух повітряних мас;
- кількість сонячного випромінювання;
- кліматичний пояс;
- кількість спаленого вугілля та нафти.

12. Річна амплітуда температур – це:

- сума усіх температур за рік;
- різниця середньомісячних температур найхолоднішого та найтеплішого місяців;

- різниця найвищої та найнижчої температури за рік;
- сума середньомісячних температур найхолоднішого та найтеплішого місяців.

13. Залежність вмісту водяної пари в повітрі від температури є:

- чим вища температура, тим менший вміст водяної пари;
- чим вища температура, тим більший вміст водяної пари;
- чим нижча температура, тим більший вміст водяної пари;
- вміст водяної пари не залежить від температури.

14. Вкажіть, які опади випадають прямо з повітря:

- дощ;
- паморозь;
- сніг;
- град.

15. Найсолонішим океаном є:

- Атлантичний;
- Тихий;
- Індійський;
- Північно-льодовитий.

16. Найбільш сприятливий тип дна для розвитку серфінгу – це:

- піщаний шельф;
- з різким перепадом висоти дна;
- мілина;
- з дном із крупної та мілкої гальки.

17. Шельф – це:

- затоплена частина континенту;
- коралові острови;
- вулкан на дні океану;
- границя між сушею та морем.

18. Температура води у морях залежить від:

- від глибини та географічної широти;
- від його солоності;
- від глибини та рельєфу дна;

[·] від кількості рослин та тварин, що мешкають у ньому.

19. Найглибшим озером у світі є:

- Байкал;
- Тітікака;
- Світязь;
- Танганьїка.

20. Головною умовою формування ендеміків є:

- географічна ізоляція;
- відсутність дуже низьких чи дуже високих температур;
- наявність прісної води;
- втручання людини.

21. Столиця Австралії:

- Канберра;
- Сідней;
- Мельбурн;
- Брісбен.

22. Одним з 7 чудес світу, яке знаходиться в Австралії є:

- Мачу-Пікчу;
- Тадж-Махал;
- Великий Бар'єрний Риф;
- Сади Семіраміди.

23. Назва найбільшого мосту Австралії:

- Тауерський;
- Харбор-Бідж;
- Бруклінський;
- Анзак.

24. Назва найбільшого коралового рифу Австралії (світу):

- Великий Бар'єрний Риф;
- риф Туббатаха;
- Бар'єрний Риф Беліза;
- риф Паланкар.

25. Корінні жителі Австралії називаються:

- Австралійці;
- Племінні народи;
- Аборигени;
- Індіанці

26. Тваринами з роду ссавців, які мешкають тільки на території Австралії є:

- Гієна;
- Зебра;
- Єхидна та вутконіс;
- Гекон.

27. Назва штучно створеного озера:

- Ейр;
- Аргайл;
- Гейрднер;
- Хіллер.

28. Назва найбільшої ріки в Австралії:

- Муррей;
- Дарлінг;
- Купер-Крік;
- Лаклан.

29. На території Австралії знаходиться близько 20% запасів:

- Золота;
- Діамантів;
- Міді;
- Заліза.

30. В Австралії локалізуються світові запаси урану:

- 40%;
- 23%;
- 13%;
- 5 %.

31. Прізвище архітектора Сіднейського Оперного театру:

- Йорн Утсон;
- Едріан Сміт;
- Луїс Кан;
- Йоган Шедель.

32. Місцеві жителі Австралії називають міст Харбор-Брідж як:

- Арка;
- Веселка;
- Вішалка;
- Гачок.

33. Австралія розділена на штати, загальна кількість яких складає:

- 6;
- 4;
- 5;
- 10.

34. Державний устрій Австралії - це:

- Абсолютна монархія;
- Конституційна монархія та федеративна держава;
- Теократична монархія;
- Військова диктатура.

35. Площа Австралії складає:

- 5 млн. км²;
- 9,4 млн. км²;
- 7,7 млн. км²;
- 1,1 млн. км².

36. Назва найбільшої пустелі Австралії:

- Велика пустеля Вікторія;
- Пустеля Гібсона;
- Велика Піщана пустеля;
- Пустеля Танамі.

37. Слово «Австралія» перекладається з латинської мови як:

- Острів;
- Південний;

- Далекий;
- Одинокий.

38. Назва найбільшої гори в Австралії:

- Костюшко;
- Таунсенд;
- Брус;
- Улуру.

39. Музичний духовий інструмент аборигенів Австралії:

- Курай;
- Трембіта;
- Діджеріду;
- Вуузела.

40. Австралія була відкрита в 1606 році:

- Марком Полом;
- Біллемом Янсоном;
- Васко да Гамою;
- Христофором Колумбом.

Термінологічний словник

Аборигени (лат. aborigin від ab іrigine – від початку) – автохтонне, корінне населення, спільність людей (як правило однієї національності) якого-небудь значного за площею регіону, пов'язаних з ним міцними економічними, соціальними та ін. відносинами.

Автаркія (грец. autarkeia – самозабезпеченість) – політика господарського відокремлення будь-якої країни (або групи країн) від зовнішнього економічного середовища, намагання сформувати замкнуту господарську структуру.

Автономія – здатність суб'єкта політики до самоуправління на основі власного законодавства, право створювати будь-які національно-територіальні утворення і самостійно регулювати своє внутрішнє життя, самостійність у здійсненні влади, що надається окремій національності, яка компактно проживає на території держави. **А.** – це право на самоуправління, яким користуються окремі підприємства, установи, організації.

Агломерація (від лат. agglomerо – приєдную, нагромаджую) – територіальне утворення, що: виникає на базі великого міста, або кількох компактно розташованих міст і створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти; відрізняється високим ступенем концентрації різноманітних виробництв (промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних закладів), а також високою густотою населення; справляє вирішальний вплив на навколишнє середовище, змінюючи екологічну структуру території та соціальні аспекти населення; має високий рівень комплексності господарства й територіальну інтеграцію його елементів.

Адміністративно-територіальна одиниця – складова частина державної території.

Адміністративно-територіальний устрій – певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. **А.-т. у.** будь-якої держави – це поділ її території на певні частини – краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо.

Апатриди – особи, що не мають статусу громадянина чи підданого в жодній з держав.

Ареал – поняття, яке використовується в методиці країнознавчих і краєзнавчих досліджень. У кожному конкретному випадку в якості **А.** можуть виступати групи країн, країни, адміністративні й економічні райони, ареали сільськогосподарської спеціалізації, ресурсів, рекреаційні зони, пояси цін і т.д.

Археологічні пам'ятки – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, місця давніх поховань, наскельні малюнки, старовинні речі, що мають певну рекреаційно-історичну цінність).

Атласи географічні – систематизовані збірники географ. карт, зміст і оформлення яких підпорядковані єдиній програмі; можуть виступати в якості важливого джерела при здійсненні різноманітних країнознавчих досліджень.

Біженці – люди, які змушені покинути місця постійного проживання через несприятливі обставини, що склалися. Такі обставини, як правило, виникають внаслідок громадських заворушень, громадянської війни, масового терору проти якоїсь верстви населення.

Білінгвізм (від лат. *bi* – подвійний і *lingua* – мова) – одночасне володіння двома мовами.

Бюджет – детальний підрахунок державних доходів і витрат на певний термін (як правило на рік), схвалений у законодавчому порядку, а також опис передбачуваних доходів і видатків держави, компанії, фірми або окремої особи на певний термін.

Валова міграція (брутто-міграція) – сукупність мігрантів на даній території за певний час.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість кінцевої продукції підприємств, галузей матеріального виробництва і сфери послуг, що знаходяться на території країни. **ВВП** – сукупний доход, вироблений на території країни.

Валовий національний продукт (ВНП) – доход, який включає вартість товарів і послуг, вироблених національними суб'єктами (підприємствами, організаціями і приватними особами) за рік, незалежно від їх місцезнаходження (на території країни чи закордоном).

Валюта (італ. *valuta* – ціна) – 1) Грошова одиниця країни; 2) Паперові гроші, монети, векселя, чеки, які використовуються в міжнародних розрахунках.

Велика вісімка – група з 8 провідних країн світу, що здійснюють координацію важливих зовнішньо-економічних і політичних заходів у рамках щорічних зустрічей керівників держав і урядів (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія і Канада, РФ).

Вибух демографічний – різке збільшення народжуваності, пов'язане з соціальними або загальноекологічними факторами.

Віза – спеціальний дозвіл відповідних органів іноземного уряду на в'їзд, виїзд, проживання або проїзд через територію даної держави.

Війна – організована збройна боротьба між державами, групами держав, класами або націями для досягнення політичних або економічних цілей. Крім збройної боротьби використовуються й інші форми: політичне, економічне та ідеологічне протистояння, розрив дипломатичних відносин, блокада, диверсії. Розрізняють В. справедливі і несправедливі, визвольні і загарбницькі, світові і локальні.

Вік людини – період від народження до того чи іншого відраховуваного моменту її життя. Розрізняють: біологічний (визначається станом обміну речовин і функцією організму і відповідністю цих процесів віковим нормам

людської популяції) і календарний (вимірюється часом, що проходить з моменту народження).

Вікова піраміда (піраміда віків, віково-статева піраміда) – графічне зображення поділу людей за віком і статтю.

Вікова структура населення – розподіл населення за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. При цьому населення розподіляється за однорічними або 5- річними віковими групами. Для оцінки загальних структурних зрушень населення розподіляють на три вікові групи: 0 – 14 років, 15-59 років, понад 60 років. У міжнародних порівняннях населення розділяють на дві вікових групи: 0 – 14 років, 15 – 64 роки. Графічно **В. с. н.** зображується віковою пірамідою: по горизонталі відкладаються пропорційні чисельності (частки) окремих вікових груп, а по вертикалі – вік. У 1990 р. у світі спостерігалась така **В. с. н.**: 14 років – 32,0 %, 15 – 64 роки – 61,0 %; у країнах з високим доходом відповідно – 20,5 % і 66,8 %; у країнах з середнім доходом – 36,2 % і 58,7 %; у країнах з низьким доходом – 35,5 % і 60,0%.

Внутрішні води країни – морські води, розташовані в бік берега від прямих ліній, прийнятих для відліку територіальних вод; води портів; води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать країні і якщо ширина кожної з них не перевищує 24 милі; рік, озер, водойм, береги яких належать країні. В Росії це ще затоки, протоки, губи і лимани морів, історично належні цій країні.

Водні ресурси – придатні для використання в народному господарстві країни (регіону, району) води річок, озер, каналів, водоймищ, океанів, морів, підземні води, ґрунтова волога, лід льодовиків, пара атмосфери. Планетарні ресурси складають 1454,3 млн. км³.

Воєнно-географічне положення – положення країни відносно осередків і країн зосередження військових сил або потенціальної небезпеки воєнних конфліктів.

Гейзер – гаряче джерело в місцях сучасної або недавньої вулканічної діяльності, що періодично викидає воду і пару. Максимальна висота викидів – близько 50 метрів, інтервали між викидами від 1 хвилини до кількох місяців.

Генофонд – спадкова інформація, що записана в генетичних структурах усіх організмів.

Генофонд народу, нації – сукупність генів, які є в особин народу та нації, що дозволяють їм відновлюватись, забезпечуючи існування. Має велике значення як для великих, так і, особливо, малих народів.

Геноцид – діяльність з метою повного або часткового знищення будь-якої національності, етнічної спільності або релігійних груп. Конвенція ООН (1948 р.) оголосила Г. злочином.

Географічне положення – розміщення певної території чи об'єкту на земній поверхні по відношенню до інших територій або об'єктів. Розрізняють **Г.п.** по відношенню до природних (материків, океанів, морів, річок, озер, гір

тощо) та екон.-геогр. (районів, областей, країн та ін.) об'єктів. **Г.п.** характеризується також географічними координатами об'єкта.

Географічне середовище – частина географічної оболонки Землі, яка безпосередньо пов'язана з життям і діяльністю людини і є постійно діючою матеріальною основою розвитку суспільства.

Герб державний – відмітний знак держави, офіційно прийнята емблема, виконана за законами геральдики, яка зображується на печатках, бланках державних органів, грошових знаках. **Г.д.** часто є частиною державного прапора.

Гетерогамія (від грец. heteros – інший і gamos – шлюб) – у етнографії, соціології і демографії термін, що використовується для визначення шлюбів, які укладають особи, що належать до різних соціальних груп чи спільностей (класових, етнічних, релігійних, кастових та ін.).

Гімн державний (від грец. hymnos – святкова, урочиста пісня) – поетичний і музичний твір, офіційно визначений як символ державної єдності, який уособлює її суверенітет (поряд з прапором і гербом). **Г.д.** мають усі держави. Перший в історії гімн, який виконується й досі, був прийнятий у Японії в IX ст.

Гіперінфляція – надзвичайно швидкі темпи росту інфляції, які справляють руйнівну дію на обсяг національного доходу і зайнятість. Це становище, коли річний рівень інфляції перевищує 1000 %. **Г.** часто пов'язана з політичним хаосом, війнами, соціальними революціями та їх наслідками.

Гіперурбанізація (від грец. hyper – над; лат. urbanus – міський) – концентрація населення у великих містах і міських агломераціях, урбанізованих районах. Термін використовується, коли негативні прояви урбанізації переважають у цих міських утвореннях.

Глава держави (найчастіше – президент республіки або коронована особа в монархічних країнах) – державна посадова особа, якій належить чільне місце в системі органів державної влади, що уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії «гілок» державної влади в країні та найпершим представником держави на міжнародній арені.

Глава уряду (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів і т.п.) – керівник виконавчої влади в державі, ключова, чільна фігура в системі державного урядування, громадського адміністрування.

Гроші – особливий товар, який виконує роль загального еквівалента. Виділились стихійно на певному історичному етапі. Гроші паперові – це грошові знаки, які замінюють в обігу реальні гроші – золото і срібло. Випускаються в обіг державою для покриття своїх витрат і мають примусовий (встановлений державою) курс. Їх реальна вартість не може перевищувати вартості золота, яке вони замінюють. Надзвичайний випуск (емісія) **Г.** викликає інфляцію. Паперові гроші вперше були випущені в кінці XVII ст. в Північній Америці.

Густота населення – кількість чоловік на 1 км² площі; в середньому в світі вона складає приблизно 40 осіб на 1 км², в Європі – 100, Азії – 15, Північній і Південній Америці – 21, Австралії та Океанії – 3 особи на 1 км²; до країн з найвищою Г.н. належать у Європі – Нідерланди (342) та Бельгія (322); в Азії – Бангладеш (590) і Південна Корея (375); в Америці – Пуерто-Рико (375 осіб на 1 км²).

Демографічний вибух – різке прискорення темпів росту населення. Обумовлений зниженням смертності, особливо дитячої, при збереженні високої народжуваності. Спостерігається в країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

Демографічний потенціал – відносний показник, що характеризує заселеність території, «потенціал поля розселення» (за О.А. Євтеєвим, С.О. Ковальовим); відносну доступність чи можливість взаємодії, контактів людей, що проживають у якій-небудь точці даного поля розселення, для якої вираховують потенціал, з рештою населення цього поля розселення.

Демократія (від грец. *dēmos* – народ і *krátos* – влада) – форма держави, що базується на визнанні народу джерелом влади, його праві приймати участь у вирішенні державних справ у сукупності з широким колом громадянських прав і свобод. Термін **Д.** використовується для характеристики організацій і діяльності різних соціальних і політичних інститутів.

Дендрарій (дендрологічний сад) – колекція дерев і кущів, що культивуються у відкритому ґрунті; використовується в наукових, пізнавально-освітніх і господарських цілях.

Депопуляція – зменшення абсолютної кількості населення якої-небудь країни, території чи звужене його відтворення, при якому чисельність наступних поколінь є меншою від попередніх.

Депопуляція – зменшення кількості живих організмів.

Депортація (від лат. *deportatio* – вигнання, вислання) – примусове виселення, переміщення з місця постійного проживання або навіть вигнання за межі держави особи чи групи осіб, навіть частини населення, які визнані правлячим режимом як «соціально небезпечні», «небажані».

Держава – організація політичної влади в суспільстві, спрямована на забезпечення цілісності й безпеки країни. **Д.** призначена для вирішення загальносуспільних питань, задоволення загальносуспільних потреб, зокрема, забезпечення певної єдності суспільства як цілісного соціального організму (які б внутрішні суперечності, конфлікти його не руйнували). **Д.** виконує інтегративну (координуючу, узгоджувальну) функцію, при здійсненні якої вона виступає виразником не тільки пануючої соціальної групи, але і всього суспільства. За марксистським визначенням **Д.** – це знаряддя політичної влади в класовому суспільстві і виникла в результаті суспільного поділу праці. **Д.** як територіально організований апарат влади на території певної країни, знаряддя економічного, політичного та ідеологічного управління суспільством виступає важливим об'єктом країнознавчого дослідження. Зараз у світі є 194 держави – члени ООН.

Дискримінація – обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за ознакою расової чи етнічної приналежності, соціального походження, статі, політичних переконань тощо. Форми Д.: сегрегація, депортація, геноцид.

Діаспора (від грец. diaspora – розсіяння) – розсіяння, розселення по різних країнам народу, вигнаного обставинами, завойовниками або власною волею за межі батьківщини. Це також сукупність вихідців із якоїсь країни та їх нащадків, які проживають поза її межами.

Екскурсія (від лат. excursio – поїздка) – 1. Колективне відвідування музею, визначного місця, виставки тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною, розважальною та ін. метою тривалістю не більше 24 годин, як правило, без ночівлі. 2. Група осіб (екскурсантів), які здійснюють таку поїздку або прогулянку.

Ембарго – 1) засіб політичного та економічного тиску однієї держави (або групи держав) на іншу (інші) шляхом обмеження або повного припинення торгово-економічних зв'язків з нею (ними); 2) заборона державної влади на ввезення із своєї країни в іншу товарів або валюти.

Емігранти – особи, що здійснюють еміграцію.

Еміграція (від лат. Emigratio – виселення, переселення) – переселення з батьківщини в іншу країну. Еміграцією називають і тривале перебування громадян за межами батьківщини внаслідок такого переселення.

Етнічний склад (структура) населення – розподіл населення за ознакою етнічної належності (національності).

Етнічні міграції – міграції населення в яких беруть участь люди певної етнічної (національної) належності, тобто на перший план виступає роль етнічного фактора.

Європейський союз (ЄС) – регіональне західноєвропейське інтеграційне угруповання, (Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; з 1973 р. – Великобританія, Данія, Ірландія; з 1981 р. – Греція; з 1986 р. – Іспанія, з і після 1990 р. – Австрія, Португалія, Норвегія, Швейцарія і Фінляндія). Мета ЄС – проведення єдиної політики у відносинах з іншими країнами, створення європейської валютної системи (з 2002 р. у 12 країнах ЄС введено в обіг євро), єдиного внутрішнього ринку. На порядку денному – розширення ЄС у 2004 р. за рахунок у тому числі колишніх соціалістичних країн (зокрема Польщі, Чехії, Угорщини). Центр – м. Брюссель (Бельгія).

Ємкість території для населення – максимальна кількість населення, здатного отримувати засоби для існування, проживаючи на даній території і використовуючи її ресурси.

Ємкість ТРС – здатність забезпечувати заняття певному числу рекреантів без порушення психофізичної комфортності та стійкості природних і культурних комплексів.

Загальний приріст населення – різниця кількості населення на початок і кінець певного часового інтервалу. Може бути додатнім і від'ємним.

Зайнятість – сукупність економічних відносин, пов'язаних із забезпеченням робочими місцями і участю в господарській діяльності; характеризує економічно активне населення відносно речових факторів виробництва.

Звичай і традиції (сімейно-побутові, етнічні, релігійні) – історично складені стійкі соціальні норми і установки, що визначають поведінку людей у тих чи інших випадках життя, у т. ч. і демографічну поведінку.

Зелена карта – поліс обов'язкового страхування громадянської відповідальності перед третіми особами (прийнятий в усіх країнах світу); обов'язковий документ для перетину кордону на автомобілі. Страхова компанія, що реалізувала **З. к.**, гарантує врегулювання конфліктів і відшкодування збитків, завданих автотуристам під час дорожньо-транспортної пригоди, оплати лікування, а при необхідності - відправку до країни постійного проживання, якщо трапився нещасний випадок.

Іммігранти (від лат. *immigrans* – котрий вселяється) – особи, що здійснюють імміграцію.

Імміграційні закони – закони, що обмежують в'їзд іноземців на постійне проживання.

Імміграція (від лат. *Immigro* – вселяюся) – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Імперія – найменування монархічних держав, головою яких є імператор. **I.** – частіше великі держави, які включають до свого складу завойовані території інших країн.

Інвазія (від лат. *invasio* – нашестя, напад) – масова і раптова імміграція, що відбувається всупереч волі населення, що проживає на території поселення.

Картка прибуття – спеціальний бланк, що заповнюється туристом, який прибуває до іншої країни літаком або теплоходом, і здається прикордонній службі.

Коефіцієнт дитячої смертності – відношення смертності дітей у віці до 1 року за певний період (рік) до числа народжених живими за цей період.

Коефіцієнт маскулізації – кількість чоловіків, які припадають на 100 чи 1000 жінок за певний період часу.

Коефіцієнт міграційної рухомості населення – відношення суми мігрантів, що прибули (Мп) і вибули (Мв) за певний час на 100 чи 1000 чоловік, до кількості проживаючих на даній території (К).

Коефіцієнт народжуваності – показник рівня народжуваності, який відображає відношення числа народжень до відповідного числа населення (як правило, до 1000 чол.) за певний період часу.

Коефіцієнт природного приросту населення – відношення природного приросту населення до середньої кількості населення за певний період часу.

Коефіцієнт смертності – показник рівня смертності, що відображає відношення числа смертей до відповідної кількості населення (як правило, до 1000 чол.) за певний період часу.

Коефіцієнт фемінізації – кількість жінок, що припадають на 100 чи 1000 чоловіків за певний період часу.

Коефіцієнт шлюбності – величина, що відображає частоту одружень. Визначається як відношення кількості одружень протягом деякого періоду або кількість чоловіків (жінок), що одружились, до відповідної кількості населення (як правило, до 1000 чол.).

Колонізація (від франц. colonisation) – заселення і господарське освоєння окраїнних земель своєї країни («внутрішня» **К.**), а також заснування поселень за її межами («зовнішня» **К.**).

Колонії – країни і території, які перебувають під владою іноземних держав (метрополій) і позбавлені політичної й економічної самостійності.

Країнознавство – 1) наука і навчальна дисципліна, яка займається комплексним вивченням країн, систематизує та узагальнює різноманітні дані про їх місцезнаходження, природу, населення, господарство, історію, право, культуру, зовнішню політику, місце в системі міжнародних відносин тощо; 2) комплексне вивчення країн або великих регіонів з метою виявлення на конкретних територіях загальних закономірностей, які встановлюються політичною, фізичною і економічною географіями. Виділяються три напрями **К.**: фізико-географічний, економіко-географічний і соціально-політичний. Поділяється **К.** на фізико-географічне, економіко-географічне, політико-географічне, історико-географічне, воєнно-географічне, медико-географічне та ін. Завдання **К.** треба розглядати у двох основних вимірах: 1. Науково-теоретичному – розробити цілісну концепцію розвитку та функціонування всього суспільства із врахуванням співвідношення і взаємозв'язку між різними системами суспільної організації (політичною, соціальною, господарською, правовою тощо); 2. Навчальному – озброїти студентів теоретичними знаннями в галузі різних сфер життя окремих країн і регіонів, а також практичними вміннями побудови комплексних країнознавчих характеристик із використанням набутих знань і дослідницьких країнознавчих методів. Існують три підходи до **К.** з точки зору його функціонального значення: 1. Наукове **К.**, що виконує дослідницькі функції; 2. Інформаційно-пошукове **К.**, завдання якого полягає у відборі, систематизації, зберіганні та спрощенні (для користування) різносторонньої інформації. Носить інформаційно-аналітичний характер і розвивається на стику міжнародних відносин, міжнародної інформації, географії, історії, політики, права тощо; 3. Публіцистичне (описове) **К.**, яке спрямоване на ознайомлення широкого загалу з основними характеристиками країн (регіонів) через пресу, періодику, публічні виступи; вимагає літературного й ораторського таланту. Основні функції **К.**: I – за відомим країнознавцем М. Баранським – 1) ландшафтознавство; 2) вчення про економічний регіон; II – з точки зору сучасного наукового бачення і комплексного підходу – 1) описова; 2) інформаційно-аналітична (методика одержання, обробки, узагальнення та передачі країнознавчої інформації); 3) культурно-освітня; 4) науково-дослідницька; 5) практична; 6) прогностична; 7) методологічна (розробка та використання методів дослідження й аналізу

країнознавчої інформації); 8) світоглядна. **К.** і пов'язана з його розробками та дослідницькими методиками типологія країн стають одними з найбільш модних тем на сучасному ринку. Звідси, поєднання комплексного країнознавчого підходу до вивчення країн, регіонів (районів), міст з методологією рейтингових оцінок має велику актуальність і може порівняно швидко привести до створення нової сучасної професії, ядром якої будуть фахівці в галузі комплексного **К.**, зокрема міжнародники-країнознавці.

Креоли (від. фр. creol, ісп. criollo) – нащадки перших колонізаторів у Латинській Америці, переважно іспанського походження, що складають там ядро привілейованих класів; нащадки від шлюбів росіян з алеутами, ескімосами і індіанцями на Алеутських островах і Алясці в першій половині XIX ст.

Ксенофобія – невизначений страх перед незнайомими людьми, народами; негативне ставлення до інформації, що надходить з інших країн; ненависть до інших етносів, людей іншої національності. Різновиди: русофобія, антисемітизм і т. ін.

Культура (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) – у сучасному розумінні характеризує сукупність матеріальних і духовних цінностей, що їх створило людство впродовж своєї історії.

Курорт (від нім. Kur – лікування, Ort – місце) – місцевість з природними лікувальними факторами (мінеральними джерелами, грязями, сприятливим кліматом тощо) та необхідними умовами для їх використання з лікувально-профілактичною метою. Типи **К.**: а) бальнеогрязьовий (природні мінеральні види та лікувальні грязі); б) бальнеокліматичний (клімат та природні мінеральні води); в) бальнеологічний (природні мінеральні води); г) грязьовий (лікувальні грязі); д) кліматичний (клімат); є) кліматокумисолікувальний (степовий або лісостеповий клімат і кумис). Найважливіші **К.** України: Ворохта, Гола Пристань, Євпаторія, Миргород, Моршин, Немирів, Південне узбережжя Криму, Поляна, Саки, Трускавець, Яремча.

Лібералізм – політична доктрина, яка захищає свободи і права особи, приватну власність, демократію, громадянське суспільство, договірний характер державної влади, конкуренцію тощо. При цьому специфіку **Л.** становить не сам по собі «дух свободи», а розробка інституціонально-правових умов його забезпечення.

Лотель – рекреаційне підприємство, призначене для занять кінним туризмом і спортом. Організовується на діючих турбазах (турбазах-готелях), де створюються пункти прокату коней (сел. Теберда, Карачаєво-Черкеська Республіка в Росії). Розміщується в складі рекреаційних комплексів, у зонах відпочинку тощо. Місткість – 150-500 місць.

Маскулінізація (від. лат. masculinus – чоловічий) – у демографії зміна структури населення за статтю в сторону збільшення частки чоловіків.

Матріархат (від лат. mater – мати і грец. arche – влада) – домінуюче становище жінки у сім'ї та суспільстві.

Мегаполіс (від грец. «мега» – величезний і «пола» – місто) – найбільша форма розселення, що утворилася внаслідок зрощення значної кількості сусідніх міських агломерацій. Він не становить суцільної міської забудови. Мегаполісів у світі небагато. У США найбільші з них розміщені вздовж Атлантичного узбережжя (Бостон – Вашингтон) з населенням майже 50 млн. осіб, на південному узбережжі Великих озер (35 млн.) у Каліфорнії (18 млн.), які разом концентрують половину всього населення країни. У Європі вирізняються два мегаполіси: Англійський (об'єднує агломерації Лондона, Бірмінгема, Манчестера, Ліверпуля та ін.) і Рейнський («кільцева» агломерація Рандстад у Нідерландах, Рейн-Рур, Рейн – Майн у ФРН та ін.) з населенням 30-35 млн. душ кожна.

Менталітет – спільна для соціально-політичної чи етнічної спільноти, організації своєрідна політико-психологічна сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, яка дає змогу однаково сприймати соціально-політичні реалії, оцінювати їх і адекватно діяти, добре розуміючи один одного.

Метиси – нащадки від шлюбів між представниками різних людських рас. В Америці термін «метис» вживається у більш вузькому розумінні – для позначення нащадків від шлюбів представників європеїдної раси з індіанцями.

Мігрант – особа, що здійснює міграцію, тобто перетинає кордони тих чи інших територій зі зміною постійного місця проживання назавжди або на тривалий час.

Міграційна політика – один з напрямків демографічної політики. Сукупність способів і заходів цілеспрямованого впливу на міграційний рух населення.

Міграція маятникова – регулярне переміщення населення з одного населеного пункту в інший на роботу чи навчання.

Міграція населення (від лат. migratio – переселення) – переселення з однієї країни в іншу. Основними причинами М. є економічні, релігійні й політичні. Виділяють 4 вікові групи мігрантів: 1) 15 – 20 років (несімейна М. в пошуках роботи або житла); 2) 25 – 40 років (сімейна М. в пошуках привабливої і прибуткової роботи); 3) 55 – 65 років (зміна місця проживання); 4) понад 65 років (пошуки сприятливіших для здоров'я умов). Виділяють міграцію зовнішню (виїзд населення за межі країни) і внутрішню (в інші райони країни, з села в місто і навпаки).

Міграція-брутто – сукупна кількість прибулих і вибулих мігрантів на даній території за певний час.

Міграція-нетто (чиста міграція, сальдо міграції) – різниця між кількістю прибулих і вибулих мігрантів на дану територію за певний час.

Міжнародна політика – сукупна діяльність держав, їх інститутів, народів, соціальних спільнот та їх організацій, які мають певні політичні цілі у сфері міжнародного життя.

Мінеральні ресурси – велика група речовин мінерального походження, що використовуються для добування енергії, різних матеріалів через їх вилучення та перероблення в різних галузях господарства.

Міста-курорти – урбанізовані території, функції яких спрямовані на задоволення потреб у лікуванні (з переважанням помірному режиму) або в розвагах; характеризуються значною кількістю технічних систем, розвинутою сферою обслуговування, що становить основу рекреаційної системи, і майже повністю зміненою, значно окультуреною, «вторинною» природою.

Місто – населений пункт, який досяг певної людності (критерій якої в різних країнах різний), звичайно не менше 5 тис. мешк. **М.** виконує промислові, транспортні, торговельні, культурні й адміністративно-політичні функції. Людність найбільших міст світу приведена в додатку 5.

Місто-держава – міста, що виникли в середні віки у Європі (Сан-Маріно, Ватикан, Монте-Карло, Андорра), в XI – XIII ст. – Венеція, Флоренція, Мілан, Генуя.

Місто-сад – місто, що максимально наближує, з'єднує міщанина з природою. Житлові квартали перемежуються з зеленими масивами (площа зелених насаджень близько 50% території), широко розвинута соціальна інфраструктура, особливо сфера побуту, індивідуальна забудова. Кількість населення – 50-70 тис. чол., інколи до 160 тис. чол.

Місто-супутник (поселення – супутник) – населений пункт, що розміщений у безпосередній близькості від центру і займає проміжне положення між центральними і периферійними поселеннями, в доступній зоні для розвитку.

Мова – найважливіший засіб людського спілкування, який нерозривно зв'язаний з мисленням. **М.** є соціальним засобом збереження і передачі інформації, одним із засобів керування людською поведінкою. Реалізується в розмові. У світі майже 5 тис. мов. Назва народу і мови здебільшого збігаються. Найбільш поширені мови світу: китайська (1,1 млрд.), англійська (425 млн.), хінді та урду (320 млн.), іспанська (290 млн.), російська (220 млн.), бенгальська, індонезійська та арабська (по 170 млн.), португальська (150 млн.), японська (120 млн.), німецька та французька (по 95 млн. осіб). Цими 13 мовами розмовляє 2 / 3 населення світу. Шість мов: англійська, французька, російська, іспанська, арабська, китайська є офіційними і робочими мовами ООН.

Мотель – готель для автотуристів, розташований поблизу або вздовж автостради. Традиційно обладнаний гаражем, станцією технічного обслуговування та іншими необхідними службами.

Мулати – нащадки від шлюбу представників європеїдної раси з неграми.

Народ – спільнота з єдиною історією, мовою однаковим культурними характеристиками, члени якої поділяють ідею, що вони зв'язані між собою, відрізняються від інших груп.

Народжуваність – процес дітонароджень у сукупності людей, що складають покоління; кількість народжень.

Народність – 1) тип етносу, що займає проміжне положення між плем'ям і нацією; 2) сучасні етноси, що втратили риси племен, проте не стали націями.

Народонаселення – сукупність людей, які живуть на Землі (людство) або в межах певної території, континенту, країни, району чи населеного пункту. Н. – об'єкт вивчення багатьох суспільних і ряду природничих наук, в тому числі країнознавства. Спеціально Н. досліджує демографія.

Національний природний парк – вид природоохоронної території, досить великої за площею, де охорона природи поєднується з рекреацією і організованим туризмом. Складається із природних ландшафтів високої естетичної цінності. Поділяється на заповідну і рекреаційну зони.

Національні меншості – групи, які відрізняються своєю національною належністю від більшості населення певної країни.

Національність – 1) позначення сучасних народностей, націй та інших етнічних груп, що заселяють країну; 2) належність людини чи групи людей до певної народності чи нації.

Нація (від лат. *patio* – плем'я, народ) – історична спільність людей, яка склалася в процесі формування спільної їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури й характеру. Визначення Н. можна умовно розділити на 4 групи: психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні. Засновники психологічної теорії стверджували, що «нація – це душа, духовний принцип»; (Е. Ренон), вважав, що «нація – це сукупність людей зв'язаних спільністю долі, згуртованих у спільність характеру» (О. Бауер). Засновник культурологічної теорії К. Реннер вважав, що нація – «це союз осіб, які однаково розмовляють». У «Міжнародному виданні американської енциклопедії» дано визначення, що нація – «велика кількість людей, які вважають себе спільнотою; вони мають одну або кілька спільних ознак: мову, культуру, релігію, політичні та інші інститути, спільність долі; займають суміжну територію».

Область – у країнознавстві адміністративно-територіальна одиниця поділу країни, яка використовується в багатьох країнах, зокрема в Росії, Україні та ін.

Паводок – раптове підняття рівня води в річці, викликане зливовими дощами, швидким таненням снігу або льодовиків; може багаторазово повторюватися в різні сезони року.

Пам'ятки будівництва і архітектури – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (архітектурні ансамблі та комплекси, історичні центри, квартали, майдани, вулиці, залишки давнього планування і забудови міст та інших населених пунктів тощо).

Пам'ятки історії – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (пам'ятні місця, будинки, споруди та предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства та держави).

Пам'ятки мистецтва – складова історико-культурних рекреаційних ресурсів (твори монументального, образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва, що використовуються в сфері пізнавального туризму).

Найбільша в світі колекція творів давньоукраїнського мистецтва, що налічує 10 тис. одиниць (ікони, картини, гравюри та ін.), зберігається у Львові. Зібрання Музею історичних коштовностей в Києві (територія Києво-Печерського історико-архітектурного заповідника) налічує 100 тис. одиниць.

Пам'ятка природи – об'єкт природи, що становить науковий, історичний та культурно-естетичний інтерес (водоспади, гейзери, геологічні відклади, печери тощо).

Подвійне громадянство – характерний для держав з федеративною формою устрою статус особистості, коли вона одночасно є громадянином союзу і громадянином суб'єкта федерації. **П.г.** у федераціях слід відрізнити від статусу біпатриду.

Поліандрія (від грец. polys – багаточисельний і aner род. відмінок andros – чоловік) – рідкісна віджита форма групового шлюбу, при якому жінка може перебувати одночасно в декількох шлюбах з різними чоловіками.

Полігамія (багатошлюбність) (від грец. polys – багаточисельний і gamos – шлюб) – історично обумовлена форма шлюбу і сім'ї при якій одна особа одночасно перебуває у шлюбі з декількома особами.

Полігінія (багатожонство) (від грец. polys – багаточисельний і gine – жінка дружина) – одна з історичних форм шлюбу, при якій чоловік перебуває одночасно в декількох шлюбах з різними жінками.

Полілінгвізм (від лат. poli – багато і lingua – мова) – стан одночасного володіння декількома мовами.

Політика – сфера людської діяльності, що пов'язана з відносинами між суспільними групами, партіями, державами з приводу завоювання, утримання і використання влади. Охоплює як певні настанови й цілі, якими суб'єкти керуються у своїх справах, так і практичну діяльність щодо їх реалізації. У **П.** виділяють три рівні її функціонування: 1) мегарівень – відноситься до діяльності таких міжнародних організацій як ЄС, ООН, НАТО; 2) макрорівень – характеризує державу як ціле, державну владу, її структуру; 3) мікрорівень – охоплює окремі структури та організації (політичні партії, громадські організації, профспілки тощо).

Порт – 1. Місце для стоянки та ремонту суден і навантажувально-розвантажувальних робіт, обладнане захисними спорудами від негоди та всіма необхідними пристосуваннями.

Прапор державний – офіційний символ держави у вигляді полотнища встановлених розмірів і кольорів, який уособлює її суверенітет, як правило фіксується конституцією.

Предмет дослідження – це ті аспекти, властивості й відношення, що їх вивчає дана наука, а також той кут зору, під яким розглядається об'єкт. **П. д.** у країнознавстві виступають проблеми розвитку окремих країн і регіонів світу; системоутворюючі (політична, правова, соціальна, економічна) країн; різні аспекти історії, культури, релігії, демографії, господарства, зовнішньої політики сучасних держав; методологічні основи, методи і методики країнознавчих досліджень.

Президент (від лат. praesidens – той, що стоїть спереду) – керівник держави з республіканською формою правління. **П.** обирається шляхом прямих виборів або парламентом. Верховна влада доручається йому на певний період і коло його повноважень обмежене законом. **П.** держави, що є президентською республікою, має прямий мандат, діє поряд з парламентом і певною мірою залежить від нього, очолює виконавчу владу – уряд і має право його формувати. **П.** має право законодавчої ініціативи, уповноважений видавати нормативні акти – декрети, укази, які мають таку ж обов’язковість, як і закони, прийняті парламентом. **П.** має особливі повноваження на випадок надзвичайних ситуацій. Він є головнокомандувачем Збройними силами країнами. Наділений правом вести міжурядові переговори та підписувати міжурядові договори. **П.** не має права передавати владу по спадковості.

Природна забезпеченість території водою – кількість води, яка припадає протягом року на 1 км² площі території в тис. м³. Цей показник дуже нерівномірний, середній по планеті 268 тис. м³, у США – 363, Франції – 441, в Україні – 83 тис. м³.

Природний приріст населення – абсолютна величина різниці між числом народжених і померлих за певний проміжок часу.

Природні ресурси – тіла і сили природи, що на даному розвитку продуктивних сил і вивченості використовуються в матеріальному виробництві для задоволення потреб людського суспільства.

Район (регіон) – 1) одиниця поділу певної території за якимись ознаками й особливостями; 2) територіально-адміністративна одиниця в деяких країнах, у тому числі в Україні. **Р.** як таксономічна одиниця в географії та країнознавстві виступає важливим об’єктом дослідження.

Раси (від фр. race, італ. razza – рід, порода, плем’я) – поділ сучасної людини за фізичними особливостями, що передаються по спадковості (колір шкіри, очей, волосся, форма черепа, довжина тіла); представники однієї раси зв’язані єдиним походженням і певною областю розповсюдження. Населення світу поділяється на 4 раси: європеїдну (42,3 %), монголоїдну (36 %), негроїдну (7,4 %) і австралоїдну (0,3 %). В зоні контактів великих рас існують перехідні (склалися в давнину) та змішані (утворилися в новітній період) раси.

Регіон – 1) область, район, частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних і (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, які часто поєднуються з особливостями національного складу населення; 2) група сусідніх країн, близьких за національним складом і культурою або однотипних за суспільно-політичним устроєм, що виділяються в окремий економіко-географічний район світу. **Р.** виступає важливим об’єктом країнознавчих досліджень.

Релігія (від лат. religio – побожність) – система вірувань і ритуалів, за допомогою яких група людей пояснює та реагує на те, що вважає надприродним і священним. **Р.** значною мірою зумовлює мораль і етику, світосприймання й мету життя, культурний клімат суспільства й соціальні відносини, характер і типи економічного розвитку.

Репатріація – повернення людини чи цілого народу на батьківщину.

Репресія – каральні акції держави щодо особи чи цілого народу.

Республіка (лат. *respublica*, *res* – справа, *publis* – громадський) – форма правління, при якій вища державна влада належить виборному представницькому органу: глава держави також вибирається населенням або спеціальною колегією. Виділяють парламентську і президентську республіки. Парламентська республіка базується на верховенстві парламенту, перед яким уряд несе колективну відповідальність за свою діяльність і залишається при владі до тих пір, доки він має підтримку парламентської більшості, а у випадку втрати цієї підтримки або йде у відставку, або через керівника держави розпускає парламент. У президентській республіці глава держави – президент – одночасно є і главою уряду (США, Аргентина, Бразилія). У світі 143 республіки (3/4 загального числа держав). Республіканська форма правління є найбільш прогресивною і демократичною.

Рівень життя – соціально-економічна категорія, що характеризує рівень і ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення країни, класів, соціальних груп, сімей, окремого індивіда.

Самбо – нащадки від шлюбів індіанців з неграми в Латинській Америці.

Самміт – дво- або багатосторонні міждержавні переговори за участю глав держав чи глав урядів.

Саузен Сан Хотелс – одна з найбільших у світі компаній туристської індустрії, що об'єднує понад 50 готелів, майже 30 з яких – п'ятизіркові (розташована в ПАР).

Світові міста – ті, функції яких мають планетарне значення. В них концентрується виробництво не стільки товарів, скільки інформації, яка поширюється в глобальному масштабі. **С.м.** – також потужні транспортні вузли із зручним географічним положенням, великі морські порти, що є часткою транспортної інфраструктури світу, міжнародні центри з рекреаційними функціями. Визначальні ознаки **С.м.**, крім великої людності, такі: спеціалізація на фінансово-управлінських операціях, на ділових послугах, наявність різноманітних інтернаціональних зв'язків, концентрація штаб-квартир транснаціональних корпорацій, банків, юридичних фірм, рекламних агентств. До **С.м.** відносяться Лондон, Париж, Берлін, Нью-Йорк, Токіо, Сінгапур. В Україні ознаки **С.м.** притаманні Києву, Харкову, Одесі, Львову.

Сегрегація (від пізньолат. *segregatio* - відокремлення) – 1) вид расової дискримінації у США, ПАР та деяких інших країнах; 2) відокремлення кольорового населення від білого і поселення його в спеціально відведених районах (резерваціях).

Селище – поселення (не міське) не сільськогосподарського профілю.

Селище міського типу (сmt) – міське поселення, що виконує промислові, транспортні, адміністративні, курортні, наукові та інші функції, проте недостатньо розвинуте, щоб отримати статус міста, встановлений у даній державі.

Село – тип поселення, де основною сферою діяльності людини є несільськогосподарське виробництво.

Середня густина населення – відношення числа жителів до площі їх проживання.

Сільська місцевість – вся обжита територія країн і районів, що знаходиться поза міськими поселеннями, з її ландшафтами (природними і перетвореними людиною), населенням і населеними пунктами, що належать до категорії сільських.

Сільське населення – 1) жителі всієї сукупності сільських поселень; 2) постійне населення сільської місцевості; 3) категорія населення, що виділяється під час перепису і в поточному обліку нарівні з міським населенням.

Статевий склад населення – співвідношення чисельності чоловіків і жінок у складі населення, яке формується під впливом процесів народжуваності, смертності, війн, міграції, травматизму. Чисельність чоловіків на Землі перевищує чисельність жінок на 33,9 млн. чол. У 101 країні світу більше жінок, у 84 країнах більше чоловіків (в Китаї – на 31,2 млн., Індії – на 24,4 млн., Пакистані – на 4,5 млн.) і в 24 їх приблизно однакова кількість.

Столиця – головне місто держави, де знаходяться вищі органи державної влади і державного управління (резиденція президента, парламент, кабінет міністрів, вищі судові і військові органи).

Суверенітет – незалежність і самостійність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави. **С. народу** – визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади. **С. особи** – право користуватися власними інтересами у взаємовідносинах з іншими політичними суб'єктами.

Територіальні води держави – частина прибережної акваторії моря або океану, яка входить до складу держави. Границя територіальних вод відраховується від лінії максимального відливу на відстань від 3 до 12 миль (1 миля 1883 м) для більшості (100) держав світу. В Україні й усіх інших слов'янських країнах границя територіальних вод знаходиться на відстані 12 миль. 22 країни, в тому числі латиноамериканські, встановили 200-мильну зону територіальних вод.

Турист – тимчасовий відвідувач, який знаходиться в країні перебування не менше 24 год. і не переслідує мети отримання заробітної плати та постійного місця проживання. Цікавою є класифікація туристського потоку (туристів) за Ф.Атером (1985); 1) туристи-«люкс», для яких економічні міркування не є визначальними; 2) «активні» туристи, які намагаються збалансувати свої економічні можливості та потреби; 3) «мимовільні» туристи, чії дії регламентуються їх економічним і соціальним статусом.

Туристська місткість території (за С.Р. Єрдавльстовим) – максимальна чисельність туристів, які одночасно перебувають на даній території та не викликають порушення природної рівноваги.

Унітарна держава – форма державного устрою, при якій територія держави не має в своєму складі федеративних одиниць (федеративних

республік, штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони і т.п.). В У.д. діє єдина для всієї держави конституція, єдина система органів влади, що створює умови для централізованого керівництва суспільними процесами, посилення цієї влади на всій території держави. Більшість сучасних держав – унітарні.

Урбанізація (від лат. Urbanus – міський, urbs – місто) – процес зростання ролі міст у розвитку суспільства. Як соціально-економічне явище вона проявляється у збільшенні міських поселень та їх розмірів, концентрації населення в них, особливо у великих містах, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень. Коли частка міського населення перевищує 70 %, темпи урбанізації зменшуються. У 1800 р частка міського населення в світі становила приблизно 3%, в 1850 р. – 6,4 %, в 1900 р. – 19,6 %, в 1992 р. – 43%. Найбільш високий процент міського населення мають розвинуті країни (на 1990 р): у Європі – Бельгія (96,9 %), Великобританія (89,1 %), Швеція (84 %); у Північній Америці – Канада (77,1 %), США (75 %); у Латинській Америці – Венесуела (90,5 %), Аргентина (86,3 %); в Азії – Кувейт (95,6 %), Ізраїль (91,6 %), Японія (77 %); Австралія (85,5 %); в Африці – ПАР (59,5 %), Туніс (54,3 %).

Урбанізм (від лат. urbanus – міський) – теорія, що відстоює зосередження і розвиток матеріального і духовного життя у міських центрах на шкоду розвитку села.

Уряд (кабінет міністрів, рада міністрів, державна рада та ін.) – найвищий орган виконавчої влади в державі, який певною мірою підпорядковується законодавчому органу.

Фашизм – політична доктрина, заснована на войовничому антидемократизмі, расизмі, шовінізмі, зовнішньополітичній експансії, звеличуванні тоталітарної держави, обстоюванні влади сильної авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над громадянами й державою.

Федерація (від лат. foederacio – союз, об'єднання) – форма державного устрою, при якій кілька державних утворень, які мають певну політичну самостійність, утворюють єдину державу. В основу Ф. устрою покладені національно-етнічні (Росія), або територіально-адміністративні (США) принципи. Характерні ознаки федерації: 1) територія федерації складається з території її окремих суб'єктів (республік – Росія, штатів – США, кантонів – Швейцарія, земель – ФРН); 2) суб'єкти федерації, як правило, наділені законодавчою владою; 3) компетенції між федерацією і її суб'єктами розмежовуються союзною конституцією; 4) кожен суб'єкт федерації має свою правову і судову системи. В світі 20 федеративних держав.

Якість життя населення – країнознавчий показник, що залежить від соціально-економічного розвитку країни (району) і визначається зайнятістю, доходами, кількістю і якістю житла, медичним обслуговуванням, кількістю і якістю навчальних закладів, рівнем розвитку соціальної інфраструктури.

Якість населення – показник, запропонований у XVIII ст. Я. Більфердом, який вважав, що якість, а не кількість населення впливає на могутність країни. Під Я.н. розуміють сукупність властивостей, що характеризують його

відтворення в системі соціальних і природних відносин. **Я.н.** включає: середню тривалість життя; стан здоров'я; рівень професійної освіти, середніх доходів, купівельної спроможності, умов життя; ціннісні орієнтації населення; криміногенну обстановку. **Я.н.** характеризують три взаємопов'язані взаємозумовлені аспекти: 1) відтворювальний потенціал населення; 2) дієвий потенціал, центральним ядром якого є трудовий потенціал (потенціальна сукупна спроможність до праці); 3) система соціального управління відтворенням населення, яка характеризує здатність населення до ефективного узгодження та взаємоузгодження відтворювального і дієвого потенціалів. Наведені компоненти в цілому можуть бути названі життєвим потенціалом населення. В останні роки в розвинутих країнах при визначенні **Я.н.** введений показник, що показує, яка частина економічно активного населення (від 15 до 64 років) може ефективно використовувати новітні технічні засоби і технології.

Література

Основна:

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна : навч. посібн. Київ : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 1997. 200 с.
2. Будз М. Д., Постоловський Р. М., Троян С. С. Короткий довідник з комплексного країнознавства (методика країнознавчих досліджень, основні поняття та визначення, країни, персоналії). Київ : КІСУ, 2000. 120 с.
3. Географічна енциклопедія України. Київ : УРЕ, 1998. 480 с.
4. Голиков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії. Київ : Либідь, 1996. 320 с.
5. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Політологія міжнародних відносин. Київ : Либідь, 1997. 175 с.
6. Троян С. С., Будз М. Д. Термінологічний словник із методики країнознавчих досліджень. Рівне : РІС КіСУ, 2002. 97 с.
7. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
8. Юрківський В. М. Країни світу : довідник. Київ : Либідь, 1999. 368 с.

Додаткова:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.
2. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації). Чернівці : Прут, 1996. 288 с.
3. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. Чернівці : Зелена Буковина, 2008. 312 с.
4. Мартинюк В. О. Рекреаційна географія та туризм : поняття та терміни. Рівне : НУВГП, 2001. 45 с.
5. Мольчак Я. О., Мартинюк В. О., Ільїн Л. В., Мисковець І. Я. Український словник-довідник з екології. Луцьк : Надстир'я, 2001. 420 с.
6. Мороз С. А., Оноприєнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки. Київ : Заповіт, 1997. 333 с.
7. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. Київ : Музична Україна, 2002. 256 с.

Інформаційні ресурси:

1. Все про туризм. Туристична бібліотека. URL: <http://tourlib.net>.

Навчальне видання
(українською мовою)

Бортников Євгеній Геннадійович
Люта Дарина Анатоліївна

ТУРИСТИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Конспект лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Готельно-ресторанна справа»
освітньо-професійної програми
«Готельно-ресторанна справа»

Рецензент *Ю.О. Коваленко*
Відповідальний за випуск *Н.В. Маковецька*
Коректор *Е.А. Криволапов*